

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Schmidt Éva: Hanti anyám hátrahagyott szavai (Ruttkay-Miklán Eszter fordítása).....	3
Csepregi Márta: Megjelent a Schmidt Éva Könyvtár 6. kötete.....	8
Csúcs Sándor: Zaicz Gábor köszöntése.....	11
Zaicz Gábor: Dmitrij Vasziljevics Cigankin halálára.....	15
Pelle Romantique: Gépversek (részletek) (Várkonyi Onerva Flóra fordítása).....	17
Csúcs Sándor: Mi ösztönözte Reguly Antalt?.....	23
Kaiser Kamilla: A nyelv forradalma – az udmurt nyelvet meghatározó tényezők és mozgalmak 1917 után.....	27
Kormos Erik: „Vörura fel!”.....	32
A Reguly Társaság közgyűlése.....	35
Kormos Erik: Újabb lépések a Borostyánkőúton.....	38
Egey Emese: A Baltikumtól a Kárpát-medencéig konferencia.....	40
Krónika.....	42

A címlapon Matrjona Grigorjevna Szeburova (1919–1991),
Schmidt Éva „hanti anyja”

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.
Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXIX. évfolyam, 2. szám

2024. június

Kedves Olvasóink!

Az elmúlt időszak számunkra legfontosabb eseménye május 10-i közgyűlésünk volt. Ezen – mint erről szóló beszámolónkban is olvasható – Sipos Máriát választottuk meg Társaságunk elnökének. Ezúton is gratulálunk új elnökünknek és sikeres munkálkodást kívánunk neki.

Mostani számunkban két írással is emlékezünk Schmidt Évára, és nekrológgal a tavaly elhunyt erza-mordvin Cigankin professzorra.

Franciás költői nevet (Pelle Romantique) használ Toni Lehtinen finn költő és irodalomtörténész. Időszzerű témákat felvető és néha meghökkentően modern nyelvű és formájú verseiből a Finnországban élő Várkonyi Onerva Flóra fordított le egy kisebb válogatást. Lehtinen a vezetője a Helsinki Egyetemen folyó *Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella* (Irodalom és olvasás az éghajlati krízis korszakában) elnevezésű kutatásnak. Érdeklődéssel várjuk ennek eredményeit.

Szeretettel üdvözljük szerzőink sorában Kaiser Kamillát a szegedi egyetem mesterszakos hallgatóját, aki a tavalyi IFUSCO-n elhangzott előadásának írott változatával jelentkezik. Reméljük, példája követőkre talál a fiatal finnugristák körében.

Éppen lapzártakor fejeződött be a Budapesten rendezett idei IFUSCO. Erről következő számunkban szeretnénk hosszabb beszámolót közölni, különös tekintettel arra, hogy anyagilag is támogattuk a konferenciát.

Június 7-én és 8-án a pécsi kollégák rendezik meg az idei, immár 36. Finnugor Szemináriumot, a hazai finnugristák szokásos találkozóját. A meghirdetett programból két beszámoló tarthat igényt olvasóink érdeklődésére. Az egyik Csepregi Márta és Sipos Mária előadása (*Pillanatkép a Schmidt-hagyaték feldolgozásáról*). Erről azt tudjuk, hogy a húsz év elteltével a Néprajztudományi Intézetben és a Nyelvtudományi Kutatóközpontban megkezdődött és gőzerővel folyik a 2002-ben elhunyt Schmidt Éva tudományos hagyatékának feldolgozása. Most bizonyára helyzetképet kaphatunk a munkálat állásáról. A másik beszámoló (Gulyás Zoltán, *Reguly Antal személyes hagyatékának on-line közzététele*) még inkább érdekelheti Társaságunk tagjait, hiszen névadónk kéziratait olvashatjuk majd az interneten.

Befejezésül egy gyakorlati információ. Kivételesen ehhez a számunkhoz mellékeljük a sárga csekket, amelyen befizethető az ez évi tagdíj. Ez változatlanul 2000 forint, nyugdíjasoknak és diákoknak 1000. A tagdíj átutalható a Reguly Társaság bankszámlájára is:

11101404-19664314-36000001

Csúcs Sándor

Schmidt Éva: Hanti anyám hátrahagyott szavai

Minden év június 28-án a születésnapjára, július 4-én halála napjára emlékezünk: ez az időszak Schmidt Éváról (1948–2002) szól. Idén egy általa írt, hanti nyelvű cikk fordításával idézzük fel őt. Az eredeti írás a Hanti Jaszang című, hanti nyelvű újságban jelent meg¹. A hanti és magyar nyelvű változat is olvasható lesz a július 9-én hivatalosan is megnyíló Schmidt Éva Archívum honlapon. A cikkben szereplő két éneket Schmidt Éva fordításában adjuk közre; az énekek felvétele is megtalálható lesz a honlapon. A cikkhez tartozó fénykép eredetijét sajnos nem találtuk meg Schmidt Éva fényképei között, így másik képpel pótoljuk azt Matrjona Grigorjevna Szeburováról (1919–1991), az írás főszereplőjéről, Schmidt Éva „hanti anyjáról”.² A fordító

Amikor 1970 telén először jártam északi vidéken, Tugijani faluban akármelyik házba léptem be, mindenhol lányukká fogadtak. Pontosan nem is emlékszem, hogyan találtam magamnak hanti anyát. Talán háziasszonyomnak vagy valamelyik rokonának megtetszett a nevem. Magyarul a nevem „Évi”, és ez teljesen hantiul hangzik.³ Kiskoromban dühös voltam a nevemre, teljesen fiús voltam, miért adtak nekem ilyen ostoba nevet. Ezáltal azonban valami isteni elrendelés folytán apám-anyám varázslatot tett: minden hanti lánya lettem. Ugyan hallani sem hallottak a hanti nép létezéséről, mégis ilyen nevet találtak nekem. Na, ha leány, hát leány, hogy ne találta anyát is magának! Az anyámnak nevezett asszony Matrjona Grigorjevna Szeburova lett.

Matra „anyácskám” – a többi hanti asszonyhoz hasonlóan – épp elég nehéz időszakot, nehéz életszakaszt látott. Apját, anyját, rokonait a 30-as években⁴ örökre elvitték, minden állatukat, holmijukat elvették, a családot a Konda folyóhoz küldték száműzetésbe,⁵ nagy nehezen tértek vissza a falujukba. Az anyámnak nevezett asszony férjhez ment, a férjét elvitték a háborúba⁶, elesett. Másodszorra is férjhez ment, szintén egy háborút megjárt férfihoz, nem telt el sok idő, ő is meghalt. Két leányát egyedül nevelte fel, a kolhozban halászva, lovakkal és tehennel dolgozva, szénát kaszálva munkálkodott egész életében.

Matra anyácskám olyannak tűnt nekem, mint egy mesebeli fejedelemsasszony-anya. A régi dolgokat kiválóan ismerte. Ha valami tennivaló adódott, rögtön őt

¹ Ханты ангкем хаюм ясанг (Слово, оставленное моей хантыйской матерью)/ / Ханты ясанг. 1996. N 26. p. 4.

² A kép forrása: Schmidt Éva Archívum, jelzete: 1970_Tugijani_2_013

³ Hantiul az *ewi* szó jelentése 'leány'. [A fordító megjegyzése.]

⁴ 1930-as évek. [A fordító megjegyzése.]

⁵ A kulátság kitelepítéséről van szó.

⁶ A II. világháborúba. [A fordító megjegyzése.]

hívták. Ha kiállt valami szöveget elmondani, Isten száz ódon szava szépen megállta a helyét. Nagyon jól tartott engem, csak azzal a régi tudásával az én magnetofonomtól, a hanti dolgokat keresésemről nagyon félt. Akkoriban, ha valakinek a házába egy külföldi lépett, régi dolgokról érdeklődött, és még le is írta azokat, az egész falu, az egész város lakossága nagyon megijedt: valaki azt gondolta, vagy talán csak szégyenlős volt, hogy a hanti dolgok már soha nem fognak kelleni senkinek, el kell titkolni, úgy lesz a legjobb. Ahány napot töltöttem a házában, mindig csak vártam és vártam, hátha megváltoztatja a véleményét, és igazi anyaként megtanít engem a hanti dolgokra. De ez a nap sosem virradt fel. 1991 nyarán meghalt, és Isten száz ódon szavát nem adta át sem nekem, sem másnak. Azért nem ment el teljesen szó nélkül, rövid kis szövegske maradt utána, amivel emlékezni lehet rá.

Ez így történt. 1970-ben csak egy hetet töltöttem nála. Ezután tíz évet vártam, hogy újra a házába léphessek. 1980 nyarán, már az expedícióm vége felé azt gondoltam: hogy mehetnék haza erről a vidékről anélkül, hogy anyácskámat, falucskámat ne lássam? Narikari faluban találtam egy jóembert, aki a folyó-ágakon, áradmánytavakon keresztül csónakon elvitt Tugijaniba, éjszakára oda is értünk. Alig találtam meg a házat, amit tíz évig az emlékezetemben őriztem: nyáron a falucskám teljesen máshogy nézett ki. Hogy ne örültünk volna, hogy ne beszélgettünk volna, amikor a rokonaimmal találkoztunk! Hosszan üldögtünk vagy rövid ideig üldögtünk, anyácskám hirtelen elkezdett énekelni:

Hej, énekelünk:
kis folyótorkolati kis falunkban
dombtető teteji magas falunkban,
hét cirbolyafenyő állta földünkön
hat cirbolyafenyő állta földünkön
keze egyívású (?) öt lány
lába egyívású öt lány,
lányok, hát énekelünk.
Torkolatos folyónk torkolatánál
torkolatos patakunk torkolatánál⁷
Ványka (fia) Iván kis Larionját
lány-szülő lányos társnak
tavaszi réce hívogató hangján
ősz réce hívogató hangján
hiába hívogatom én,

⁷ Ez a sor nem szerepel a hanti szövegben a cikkben, de Schmidt Éva TU-1 számon közölt hanti szövegében és a magyar fordításban igen, ezért belekerült itt is a szövegbe.

északi szélről (el)fordult fél(re fordított) orcáját
déli szélről (el)fordult fél(re fordított) orcáját
félretartja íme.

Táplálékos Obom másik oldalán

halas Obom másik oldalán

kis Páska kis Lukerijáját

lány-szülő lányos társnak

megtalálta ő hát;

tavaszi hófajd szépséges nőt

ősz hófajd szépséges nőt

talált hát ő.

(Legyen) az ő kedve (szerint), (legyen) az ő kedve (szerint),

táplálékos Obom másik oldalán

halas Obom másik oldalán

Jegor (fia) Péter kis Szidorját,

Szidort megtaláltam,

lány-szülő lányos társnak

fiú-szülő fias társnak

megfogtam ím őt.

Orosz-formájú kis Szidort

osztják-formájú kis Szidort,

Szidort megtaláltam,

szarka-köröm nagy(ságú) szegélydísz

varjú-köröm nagy(ságú) szegélydísz

varrok bár, (én), lány.

Iván (fia) Ványka kis Larionja (pedig)

tavaszi hófajd szépséges nőt

talált ő hát.

Ezt az éneket a Tugijani téli faluban⁸ született Krisztinyja⁹ Jegorovna Griskina (Szeburova) költötte, mielőtt férjhez ment. Az azelőtti évben Larion Ivanovics Griskinhez akart hozzámenni, de az a férfi inkább Lukerja Pavlovna Griskina (Szeburova) iránt érdeklődött. Elvette feleségül, két leánya lett, majd a háborúban elesett. Krisztinyja is talált magának persze másik férjet: Szidor Petrovics Griskinhez ment hozzá, két fia és egy leánya született, szép, hosszú életet élt. 1969 körül halt meg.

⁸ Schmidt Éva az ének fordításához jegyzeteket is készített, ezek is megtalálhatók a fent jelzett címen. Ott a település nevét Felső-Tugijani, („tāl kort” téli falu) alakban adja meg.

⁹ Schmidt Éva jegyzetében Kresztinyja (Кристиныя) alakban, a fordításban a honlapon használatos átírás szerint szerepel a név.

Én csak ültem ott, gyönyörködve, nem is tudtam, hogy anyámnak ilyen jó énekhangja van. Egy kis idő múltán elkezdte a második éneket. Ezt egy polnovati asszony, Praszkovja¹⁰ Matvejvna Tupoljeva szerezte, amikor az 1970-es években elment meglátogatni hűgát a Kazim folyó vidékére¹¹. Paraszkovja asszony első férje Kurikov volt, akitől egy fia született. A férjét elvitték a háborúba, nem jött haza. Második férje Grigorij Mihajlovics Nyomiszov volt. Annak első felesége Szureji falusi nő volt, hat gyermekük volt, de az asszony meghalt. Ilyen kiskacsával, kisludacskával teli házba került Paraszkovja asszony, korábbi házát pedig a fiára és a menyére hagyta.

γə γəj-γəj χ ɔjew-ijewə,¹²
 Proszkovija asszony énekel hát:
 Kazim-menti nagy városba
 kicsodám kedvéért megyek?
 Kazim-menti nagy városba
 folyó széli nagy városba
 fehér szárnyú szárnyas hajón
 fehér szárnyú szárnyas nagy hajón
 kicsodám kedvéért megyek?
 Íncérnát megcsináló jó idő alatt
 fonalat megcsináló jó idő alatt
 Kazim-menti nagy városba (menni)
 fehér szárnyú szárnyas nagy hajóra
 fehér szárnyú szárnyas nagy hajóra
 Proszkovija asszony felszállt hát,
 Kazim-menti nagy városba
 kicsodám kedvéért mentem?
 Kis Jevdokija¹³ hűgocskám
 kis Miska sógorkám
 az ő kedvükért mentem hát.
 Kazim–parti nagy városnál
 hej, énekelek hát.
 Proszkovija asszony énekel hát:

¹⁰ Schmidt Éva jegyzetében és fordításában Proszkovija alakban, a fordításban a honlapon használatos átírás szerint szerepel a név. Az eredeti cikkben két írásmóddal: Praszkovja és Parszkovja szerepel. Az eltérés oka lehet, hogy az első a hivatalos orosz nyelvű alak, a második a hanti kiejtéshez igazodott változat.

¹¹ Schmidt Éva jegyzetében: Kazim településen élő.

¹² A cikk szövegében a kezdősor más átírásban szerepel: *kej, kej, juw-ije*.

¹³ A cikkben lévő szövegben Uvtotyja név szerepel, nem Jevdokija, mint Schmidt Éva magyar fordításában.

Szureji (falusi) nő bírta lányos házba
 Szureji (falusi) nő bírta fias házba
 oda mentem hát.
 Mondom én hát:
 Tugijani (falusi) nő nagy Grigoriját
 férjemmé tettem
 emberemmé tettem.
 Proszkovija asszony énekel hát:
 Tugijani (falusi) nő nagy Grigorijának
 ebbe a Szureji (falusi) nő bírta lányos házába
 száz éves jó fejemet
 miért dugtam be,
 kis Vologya egyetlen fiacskám
 miért hagytam el?
 Prokopij-öreg kis Natasájának
 három sarkú sarkos házacsckám
 négy sarkú sarkos házacsckát
 (egész) nagyságában odahagytam
 (egész) magasságában odahagytam;
 Szureji (falusi) nő bírta kis Grigorijt
 férjemmé tettem.
 Kis kedveske, kedveske,
 az én énekem ím befejeződött
 beszédem ím befejeződött.

Hanti anyácskám ennyi szöveget hagyott hátra emlékként. Más nő talán gondolt arra, hogy a leányának-fiának beszéljen, meséljen, énekeljen, de az internátusba elvitt gyermekek annak idején nem hallgatták meg. Matra asszonyhoz ugyan 4000 kilométerről érkezett hallgatósággént leány, mégsem eredt meg a nyelve akkor. Szégyenlős voltam ahhoz, hogy erővel húzzam ki belőle a szavakat, most pedig azt gondolom, vajon miért nem kérdezgettem akaratosabban. Így áll a dolog, mit tegyünk.

Schmidt Éva
 a történettudományok kandidátusa
 a Belojarszkiji Folklórarchívum
 vezetője

Fordította: Ruttkay-Miklián Eszter
 Hanti nyelvi konzultáció:
 Fedoszja Makarovna Lelhova

Megjelent a Schmidt Éva Könyvtár 6. kötete

Beszámoló a könyvbemutatóról

Amint a Finnugor Világ hasábjain is többször hírt adtunk róla, 2022-ben elkezdődött Schmidt Éva gazdag hagyatékának feldolgozása a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet és a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont együttműködésében. Azóta folyamatosan zajlik a videó- és hangfelvételek leltározása és újra digitalizálása, a több példányban előforduló kéziratos és gépelt anyagok rendszerezése és egymásnak való megfeleltetése, az anyagok fordítása hanti/orosz/magyar/angol nyelvről és nyelvre, valamint nem utolsó sorban az ezres nagyságrendben előkerült fotók szkennelése, a rajtuk lévő személyek és helyszínek azonosítása és a magyarázó jegyzetek készítése. A munka célja, hogy mindezen anyagok világosan áttekinthető módon jelenjenek meg egy honlapon, melynek ünnepélyes nyilvánossá tétele 2024. július 9-én várható. A rendezvény programja és az előadók listája még nem végleges, ezért az időpontot kívül mást nem tudunk közölni. De biztatjuk olvasóinkat, hogy figyeljék a kutatásban részt vevő intézetek vagy akár a Reguly Társaság honlapját, ahol hamarosan friss információk fognak megjelenni.

A projekt keretében többek között önálló kötetekben adjuk ki újra Schmidt Éva korábban megjelent tanulmányait. Ez a munka nem előzmény nélküli, hiszen a most megjelent mű a Schmidt Éva Könyvtárnak már a 6. kötete. Ez a *Tanulmányok az obi-ugor folklór köréből. Schmidt Éva írásai* címet viseli, ennek volt a bemutatója 2024. február 29-én.

A könyvbemutató népes közönség előtt zajlott, megtelt az MTA Humán Tudományok Kutatóházának földszinti előadóterme. A jelenlévők a teremben kifüggesztett három látványos, bőséges információval szolgáló molinó alapján tájékozódhattak Schmidt Éva életéről, munkásságáról és adatközlőinek számosságáról. Az eseményt a két kutatóközpont főigazgatója, Balogh Balázs és Prószy Péter is megtisztelte jelenlétével. A házigazda szerepét Szilágyi Zsolt, a Néprajztudományi Intézet főmunkatársa vállalta.

Elsőként Sipos Mária kapott szót, aki abban az időben, amikor Schmidt Éva obi-ugor archívuma még nem volt teljes egészében kutatható, útjára indította a Schmidt Éva Könyvtár (a továbbiakban SEK) sorozatot. Ebben a hagyatékban azok a részek jelentek meg, melyek nem estek tilalom alá. Sipos Mária úgy mutatta be ezeket a köteteket, hogy mindegyikből hozott egy-egy jellemző idézetet.

Az 1. kötet (Jelentések Szibériából. Szerkesztette Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet – Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 2005.) azokat a jelentéseket és munkatervet tartalmazta, melyeket Schmidt Éva évi rendszerességgel küldött haza, a Néprajzi Kutatóintézetbe az 1991–2002 közötti időben. Az általa

Belojarszkijban alapított Északi Osztyák Folklór Archívum gyűjtő, dokumentáló és ismeretterjesztő munkájáról szóló részletes beszámoló mellett valós hírekkel szolgált Nyugat-Szibéria aktuális társadalmi, kulturális és politikai helyzetéről, benne az obi-ugorok kilátásairól.

A 2. kötetben (Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom. Szerkesztette Sipos Mária és Rusvai Julianna. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006.) Schmidt Évának a finnugor szakos szakdolgozata jelent meg, melyben két északi hanti nyelvjárás, a közép-obi és a kazimi irodalmi nyelveinek kialakulását, nyelvújítási törekvéseit elemezte – a rá már diákkorában is jellemző magas színvonalon. Ebben a kötetben kaptak helyet hanti költők, Mikul Sulgin, Vlagyimir Volgyin, Prokopij Szaltikov versei is – eredeti hanti nyelven és Schmidt Éva nyersfordításával. A kötetnek ezt a fejezetét Rusvai Julianna szerkesztette, valamint kísérő tanulmányt is írt hozzá.

A 3. kötet alapja (Serkáli osztják chrestomathia. Szerkesztette Fejes László. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2008.) az a nyelvtani jegyzet, melyet Schmidt Éva debreceni gyakornoksága idején készített és használt az oktatásban. Ezt az anyagot Fejes László látta el jegyzetekkel, valamint alapos tanulmányban elemezte. A kötethez szöveggyűjteményt és szójegyzéket is készített Sipos Mária.

A 4. kötet (Anna Liszkova énekei. Szerkesztette Lázár Katalin és Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet – MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 2008.) Schmidt Évának a Zenetudományi Intézetben őrzött felvételeiből ad közre egy csokrot hanti és magyar nyelven, Lázár Katalin kottáival és zenei elemzésével. A kötethez CD is tartozik, melyen meghallgathatók az énekek. Anna Liszkova egyike volt Schmidt Éva serkáli nyelvjárású adatközlőinek, tehát a gyűjtő hatékonyan tudta használni korábbi ismereteit.

Az 5. kötetben (Medve kultusz. Szerkesztette Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2011.) a szerkesztő a Schmidt Éva egyik legfontosabb kutatási területével kapcsolatos írásokat gyűjtötte össze. Éva ebből a tárgyból írta kandidátusi disszertációját, melyet 1989-ben védett meg Leningrádban. E témában számos tanulmányt jelentetett meg, de ő volt az is, aki 1990-ben egy obi-ugorokból álló csoporttal részleteket mutatott be a hagyományos medveünnepből Budapesten a Mesterségek Ünnepén és Debrecenben a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus részvevői előtt. A kötetben ennek a vendégszereplésnek a dokumentumai is olvashatók.

Ezek után állt a közönség elé a kötet szerkesztője, azaz jómagam. Elsőként köszönetet mondtam mindenkinek, akiknek részük volt a kötet létrejöttében: Ruttkay-Miklós Eszter volt az ötletgazda, közvetlen munkatársaim, Sipos Mária és Szigiljetov Vitalij a támogatóim minden szinten. A cikkek vadászatában Hoppál-Terebessy Réka segített, a fordításban rajtam kívül Cselényi Zsuzsa és Vándor Anna vett részt, a borítótér és a tördelés Fancsek Krisztina munkája. Köszönet illeti a finanszírozó Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalt

(NKFIH), Szilágyi Zsoltot, a projekt menedzserét, valamint a két kutatóintézetet, a kötet kiadót.

A SÉK korábbi köteteibe Schmidt Évának csak a magyar nyelvű írásai kerültek be, s némelyek ott láttak először napvilágot nyomtatásban. A mostani, 6. kötet minden darabja újraközlés, de néhány tanulmány itt jelenik meg először magyarul. A húsz írás közül hatot eredetileg orosz nyelven, egyet pedig angol nyelven jelentetett meg a szerző. Ezeket magyarra fordítva közzétűk. Első megjelenésük alapján a tanulmányok az 1976-tól 2006-ig tartó időszakot fedik le, tehát néhány írás a szerző halála után jött ki a nyomdából.

Műfajuk és szűkebb témájuk szerint ezek az írások négy csoportba sorolhatók, így adják a kötet négy fő fejezetét: I. Ismeretterjesztés, II. Műfaji kérdések, III. Az obi-ugor énekek metrikája és stílusa, IV. Könyvismertetések. Az egyes tematikus egységek azonban nem különülnek el egymástól, hanem egymást kiegészítve, egymásra reflektálva állnak össze olyan sokdimenziós egésszé, mely komplexitás mindig is jellemezte Schmidt Éva kutatói munkásságát.

Ezt a kötetet korábban is meg lehetett volna jelentetni, csak össze kellett volna gyűjteni a tanulmányokat. A hagyaték megnyílása és a feldolgozó munka elindulása azonban új dimenziókba helyezte Schmidt Éva életművét, megmutatta a múltat és a jövőt is. Nyilvánvalóvá vált például, hogy a metrikai tanulmányok mögött sok száz obi-ugor ének bámulatra méltóan részletes elemzése áll. Most már azt is tudjuk, hogy e táblázatok – melyek tartalmazzák többek között az összes fő- és mellékhangsúly helyét, a töltőszótagokat, a nyelvtani és a tartalmi elemzést – jelen projekt keretében kereshető formában, a további kutatásra alkalmassá téve kerülnek majd fel a honlapra. Szintén hozzáférhetők lesznek azok a szüzséleírások, melyeket Éva évtizedek óta gyűjtött, s melyek alapján elkészítette például az énekes mesék szüzséinek tipológiáját.

A harmadik megszólaló Landgraf Ildikó volt, a Néprajztudományi Intézet főmunkatársa. Ő nemcsak a folklorista szemével olvasta és mutatta be a kötet tanulmányait, hanem mint aki Schmidt Évával közös kutatószobában kezdte pályáját. Az ő intézeti íróasztalánál ült azokban az években, amikor Éva Szibériában dolgozott. Amikor pedig Éva telente néhány hétre hazaérkezett, vége-hossza nem volt a szakmai beszélgetéseknek. A kollégák nagy érdeklődéssel hallgatták Éva izgalmas történeteit, terepélményeit.

Landgraf Ildikó elismeréssel szólt a kötet megjelenésének igényességéről, keménytáblás formájáról és a borítóképről. Ez Schmidt Éva rajza nyomán készült, amin az egyes műfajok viszonyait ábrázolta geometrikus formában. Az ábra egy 1976-ban megjelent tanulmányból való, abból az időből, amikor a folklorisztikában is erősen érvényesült a strukturalista irányzat. Landgraf Ildikó okkal hozta párhuzamba Éva ábráit a finn Lauri Honko professzornak a népköltészet elbeszélő műfajainak rendszeréről készített hasonló rajzával.

A kötet szerkezetével kapcsolatban Landgraf Ildikó feltette azt a kérdést, hogy vajon jogos-e ismeretterjesztő írásokkal kezdeni egy tudományos válogatást. Némi hezitálás után azonban elfogadta ezt a szerkesztési elvet, mondván, hogy a könnyedebb stílusú írások vezetik az olvasót a súlyosabb témák felé.

A kötetet bemutató igyekezett mind a négy fejezet fontosabb írásairól szólni, azokat elhelyezni Schmidt Éva tudományos pályáján és értelmezni a folklorikustás szemszögéből. A szakemberek évtizedek óta ismerték és nyomon követték Schmidt Éva folklorisztikai munkásságát, de tanulságos egy kötetben szembesülni az életmű változatosságával ebben a témakörben. Mindenki talál a könyvben újdonságot, legyen szó akár Reguly Antal sok szempontból tanulságos szerepéről a hanti népköltészetnek az utókorra való átmentésében vagy Valerij Csernyecov gyűjtéseiről, mely anyagot éppen Schmidt Éva dolgozta fel az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában az 1980-as években. Ez utóbbival kapcsolatban Landgraf Ildikónak hiányérzete volt: szívesen olvasott volna némi szerkesztői kiegészítést az anyag jelenlegi állapotáról. Az aktualizálás viszont nem volt a célunk, a tanulmányokat a legszükségesebb, minimális változtatással közzétűk, eredeti formájukban.

A kötetet a helyszínen kedvezménnyel lehetett megvásárolni, a továbbiakban pedig a Penna Bölcsész Könyvesbolt árulja (1053 Budapest, Magyar utca 40.).

Csepregi Márta

✱

Zaicz Gábor köszöntése¹⁴

Ez év április 16-án töltötte be nyolcvanadik életévét kedves barátom és kollégám, Zaicz Gábor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem valamikori Finnugor Tanszékének nyugalmazott docense. Nagy öröm számomra, hogy engem kértek fel e köszöntő megírására és elmondására.

Amikor nekiláttam a munkának, elsőként arra a kérdésre kerestem választ, hogy mikor ismerkedtünk meg egymással. Ez ügyben még levelet is váltottam az ünnepelttel, de az időpontot így sem sikerült megállapítanunk. Gábor úgy emlékszik, hogy 1964-ben vagy 65-ben. Az biztos, hogy 1966 februárjában már

¹⁴ Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2024. április 23-án.

ismertük egymást, mert együtt kezdtük a szelkup nyelv tanulását Erdélyi István vezetésével. (Ezen a kurzuson harmadik társunk Honti László volt.) Az is biztos, hogy 1966 szeptemberében mindhárman részt vettünk Bernecebarátiban a finnugor szakmai gyakorlaton. Ott kezdődtek, kisebb-nagyobb megszakításokkal évtizedekig folytatódó ultipartijaink. Közel hatvan éves ismeretségünk során folyamatosan tartottuk a kapcsolatot egymással, akkor is, ha földrajzilag távol kerültünk egymástól.

Zaicz Gábor élete nem bővelkedett drámai fordulatokban. A budai Rákóczi Gimnáziumban érettségizett, majd 1963-tól az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanult. 1968-ban szerzett magyar–orosz–finnugor szakos diplomát. 1970-ben védte meg bölcsészdoktori értekezését. Rögtön a végzés után bekerült az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, ahol 1996 januárjáig dolgozott. 1994 februárjától működött a PPKE-n, 1995-től főállású oktatóként, majd docensként 2011-es nyugdíjazásáig.

Alábbiakban az általam kiválasztott hét témakör rövid elemzése révén szeretném bemutatni az olvasóknak Zaicz Gábor tudományos tevékenységét és munkásságát. Elsőként ünnepeltünk magyar etimológiai kutatásairól szólnék. Aligha vitatható, hogy ezen a területen jelentőset alkotott. Az egyetemen olyan kiváló etimológusok voltak a tanárai, mint Lakó György és Bereczki Gábor. A Nyelvtudományi Intézetben Benkő Loránd vezetésével dolgozott sokadmagával a TESz harmadik kötetén. Fontos szerepet töltött be a szótár német nyelvű változatának (Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen) munkálataiban, egyrészt társszerkesztőként, másrészt a finnugor és török eredetű szavak szócikkeinek írójaként. Ez a két szótár mindmáig a magyar nyelv etimológiai kutatásának csúcspontját képezi. Etimológusi munkásságának betetőzése volt az Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. c. kötet (Tinta Könyvkiadó, Budapest 2006.) Ennek főszerkesztőjeként kiváló csapatot gyűjtött maga mellé. A művelt nagyközönségnek szánt szótár tudományos megbízhatósággal és közérthetően mutatja be a mai magyar szókincs eredetét és méltán aratott sikert. Második, javított kiadása 2021-ben jelent meg.

Egyetemi hallgatóként Erdődi József vezetésével kezdte meg a mordvin nyelv tanulmányozását, doktori értekezése is mordvin témájú volt: A földművelés terminológiája a mordvinban. Annak idején ő írta a mordvinról szóló fejezetet a *The Uralic Languages* (Szerk. D. Abondolo. Routledge, London and New York 1998) c. kötetbe. A mordvin nyelvhez a mai napig hűséges maradt, száznál több cikket írt róla. Ezek felsorolása helyett csak néhány témát említek meg: a nem első szótagi magánhangzók története, hangrend és illeszkedés, mássalhangzók kiesése, a mordvin lexika ősi elemei, a mordvin szókincs etimológiai rétegződése, adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz, a mordvin nyelv orosz jövevényszavai, a mordvin tárgyas szerkezetekről, mordvin helynév-típusok, a mordvin irodalmi nyelvek problémája. Különösen sokat foglalkozott ez utóbbi témával.

Mint ismeretes a mordvinnak két fő nyelvjárása van az erza és a moksa. 1917 után mindkét nyelvjárás számára saját irodalmi nyelvet alakítottak ki. Zaicz Gábor szerint növelné a mordvinok fennmaradásának esélyét, ha a két népcsoportnak közös irodalmi nyelve lenne. Ezért az 1995-ös Nemzetközi Finnugor Kongresszuson az uráli irodalmi nyelvek kérdésének szentelt szimpóziumot szervezett, amelyen maga is előadást tartott az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. A témát azóta is napirenden tartja. A rendszerváltás után a kisebb finnugor nyelvek esetében különösen időszerűvé vált az egyes tudományágak szakszókincsének megteremtése. (Vagyis hogy ne orosz szavakat vegyenek át százával és válogatás nélkül.) Zaicz Gábor ezzel a témával is foglalkozott, továbbá a mordvin nyelv kutatásának történetével, van cikke a mai mordvin szépirodalomról, és ismeretterjesztő cikkeket is írt a Csepregi Márta szerkesztette *Finnugor kalauz*-ba.

Egyetemi oktatói pályafutását 1979-ben kezdte, három évig Dániában (Aarhus és Koppenhága) volt magyar lektor, majd 1987 és 1990 között Svédországban (Uppsala). 1994-ben kezdett tanítani a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Elévülhetetlen érdemei vannak a Finnugor Tanszék megalapításában és a finnugor szakos képzés megindításában. Nyugdíjazása és a tanszék megszüntetése után is hűséges maradt a tanári pályához, hosszú évekig tanította a finnugrisztika alapjait a magyar szakosoknak. Zaicz Gábor kiváló tanár, szereti a hallgatókat és azok is szeretik őt. Lelkiismeretes és megbízható munkatárs, barátságos és megértő. Bízta a hallgatókat cikkírással, kutatással, doktori képzéssel. Szakdolgozati bírálati megalapozottak voltak, de sohasem ledorongolók. Külföldi tanulmányi kirándulásra vitte a hallgatókat (Észt- és Finnországba). Aktívan részt vett a tanszék életében, még arra is hajlandó volt, hogy az egyik farsangi ünnepélyen medvének öltözzön. Utolsó ajándékként 2017-ben megjelentetett egy kis könyvet *A finnugor szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen (1999–2012)* címmel. Ebben mindenre kiterjedő részletességgel mutatja be a tanszék és a szak történetét. Aki végigolvassa ezt az írást, az meggyőződhet arról, hogy mennyire indokolatlan volt annak idején a tanszék megszüntetése.

Ezzel elérkeztünk Zaicz Gábor munkásságának egy újabb fontos részéhez, a tudománytörténethez. Munkásságjegyzékét átnézve több mint két tucat tudománytörténeti írást találtam. Teljes felsorolás helyett csak néhány nevet említek, az időrendi lista elejéről Sajnovics, Reguly, Hunfalvy és Budenz nevét, a végéről pedig Bereczki Gábort, Paul Koklát, Benkő Lorándot és Fehérvári Győzőt. Idetartozó korai cikkei közül egyet említek meg, címe *A szófejtő Sajnovics János* (MNy 66:246–250). Ebben gondos elemzés eredményeként kimutatja, hogy Sajnovics 33 lapp–magyar egyeztetése tekinthető helyesnek. Úgy gondolom, hogy idetartozik az a tény is, hogy Zaicz Gábor 1994-ben megjelentette Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* c. nagyszabású 1937-es művének hasonmás kiadását, „Az uráli nyelvrokainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével” (585–691). Mint a lapszámok mutatják, az összegzés nem lett

rövid, de az olvasók meggyőződhetnek róla, hogy megbízható képet ad közel hatvan év tudományos eredményeiről, különös tekintettel a közölt sok száz bibliográfiai adatra.

És ezzel máris elérkeztünk a következő témához: Zaicz Gábor a bibliográfus. Ezt a tevékenységet általában alulértékelik, pedig szükségessége nyilvánvaló. Csak egy témakör teljes szakirodalmának ismeretében lehet esélyünk arra, hogy valami újat mondhassunk. A bibliográfusi munkához nagy pontosságra, szorgalomra és alacsony presztízse miatt bizonyos alázatra van szükség. Nos, Zaicz Gábor rendelkezik mindezekkel a tulajdonságokkal, így bibliográfiai minden tekintetben mintaszerűek. Közülük mindenképpen megemlítendő *Az uralisztika válogatott szakirodalmát*, ami a Nyelvkonaink c. kötetben (szerkesztette Nanovfszky György, Budapest, 2000.) jelent meg, 2000-ben a mű orosz, 2004-ben pedig angol nyelvű változatában is. Elkészítette Kiss Lajos, Lakó György és Büky Béla publikációinak jegyzékét, és van Sajnovics bibliográfiája is.

Meg kell emlékeznünk még az ünnepelt tudományszervező tevékenységéről. 2010. augusztus 9-től 14-ig Piliscsabán rendezték meg a 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszust. Zaicz Gábor a szervező bizottság főtitkáráként mindent megtett a kongresszus sikere érdekében. Pótolhatatlan munkatársam volt a szervezésben és a kongresszusi kiadványok szerkesztésben. Ő szerkesztette azt a CD lemezt (*Uralistics from Hungary. Уралистика из Венгрии.*), amelyet minden kongresszusi résztvevő megkapott. Ez huszonkét magyar szerző idegennyelvű tanulmányát tartalmazza. A tanszékünk történetéről szóló kötetben a kongresszusról is részletes beszámoló olvasható (79–97).

Fontos szerepet töltött be Zaicz Gábor a „Finnugor díj Vértess Edit emlékére” alapítvány kuratóriumának elnökeként. A 2022-ben anyagi és más okokból megszűnt díjat Vértess Edit (1919–2002) halála után örököse Nemes László alapította negyven év alatti finnugristák jutalmazására. Fennállása alatt jutalomban részesült: Wagner-Nagy Beáta (2004), Nagy Zoltán (2006), Ruttkay-Miklós Eszter (2008), Szeverényi Sándor (2010), Tamás Ildikó (2012), Gugán Katalin (2014), Kelemen Ivett (2016), Dyekiss Virág (2018) és Gulyás Zoltán (2022). Azt hiszem, ez a névsor magáért beszél, a Zaicz Gábor vezette kuratórium valóban jó munkát végzett, a legjobbakat válogatta ki.

Méltatásom hetedik témája nem a tudóst és nem a tanárt idézi fel, hanem a sportembert. Aki kiválóan focizott, pingpongozott és (ha szellemi sportnak tekintjük) az ultizásban is jeleskedett. És aki ma is lelkes drukker.

Laudációm végéhez közeledve döbbsentem rá, hogy az ünnepelt munkásságának egyes részei alig kerültek megemlézésre, vagy teljesen említetlenek maradtak. Nem szóltam például könyvismertetéseiről, pedig azok a műfaj legjobb darabjai, amelyek példaként állíthatók a fiatalabb generáció elé. Kollégánk ismertetésein megéri és méltányolja a szerző szándékát, szükség esetén azonban elegánsan és finoman, de határozottan bírálja a megvalósítást, mindig pontos adatokat és

hivatkozásokat használ. Alig említettem szerkesztői tevékenységét, és azt sem, hogy a Reguly Társaság lapjának a Finnugor Világnak leghűségesebb szerzői közé tartozik. Remélem, az ünnepelt elnézi ezeket a mulasztásaimat.

És végül, mit mondhat köszöntésképp egyik nyolcvanas a másiknak: Isten éltesen Gábor! Tartsunk ki ameddig tudunk és ameddig lehet.

Csúcs Sándor

✱

Dmitrij Vasziljevics Cigankin halálára

Az erza-mordvin D. V. Cigankin professzor, a nyelvtudomány doktora, az Orosz Föderáció érdemes tudósa hosszú kutatói-oktatói tevékenységet követően, 98 éves korában, 2023. november 21-én Szaranszkban elhunyt.

1925. október 22-én a mordvinföldi Moksalejben született. Tizenévesként a második világháború katonája volt. A szaranszki Mordvin Tanárképző Főiskolát 1954-ben, a moszkvai Nyelvtudományi Intézet aspirantúráját 1957-ben végezte el. Ettől kezdve a mordvin fővárosban végzett folyamatosan főiskolai, ill. egyetemi munkát. 1962-ben a szaranszki Tanárképző Főiskola docense lett, majd 1962-től 1972-ig tanulmányi és tudományos rektorhelyettes. Ezt követően a Mordvin Egyetemen a mordvin nyelvi (később az erza-mordvin nyelvi és a finnugor nyelvtudományi) tanszék vezetője. A tudományok doktora fokozatot 1978-ban nyerte el. 1979-től egyetemi tanár, 1980-tól pedig 1987-ig az egyetem dékánja. Nagyhatású, rendkívüli egyetemi oktató volt. Hosszú ideig volt tanszékének professzora, és nyugdíjasként egészen idős korában is rendszeresen bejárta egykori tanszékére. Munkabírása, mozgásigénye mindenkor párját ritkította.

Tudományos teljesítménye egészen rendkívüli, publikációinak a száma az ötszázat is meghaladja. Idős korában is tíz, társszerzős mű fűződik a nevéhez vagy 70 önálló munkáján kívül. Érdeklődési köre rendkívül kiterjedt: általános finnugrisztikai kérdések, anyanyelvének valamennyi területe, különösképpen a nyelvtörténet, a leíró és a történeti alaktan és a névtan. Elvi-módszertani tekintetben Cigankin a modern mordvin nyelvtudomány megalapozója.

Tanulmányainak egyik része – elsősorban munkásságának első szakaszában – általános finnugrisztikai kérdéseket érint. Önálló művei közül kiemelem a következőket (e nekrológban a rendszerint orosz, ritkán mordvin nyelvű művek címét magyarul adom meg): „Etimológiai (szóképzési) kapcsolatok típusai a

finnugor nyelvekben” (1974) és „A keleti finnugor népek irodalmi nyelvének fejlődési tendenciái” (1991).

Alapművei az egész mordvin nyelvtudományt behálózzák. A mordvin hangtant és annak részterületeit járja körül például „Az erza nyelvjárások hangtana” (1979) és „A mordvin (moksa és erza) irodalmi nyelvek hangtana” (társszerzős, 1970). A szóképzéstan területére vezet az „Eredeti és jövevényelemek összefüggései az erza-mordvin szóképzés rendszerében” (1979) és a „Szóképzés a mordvinban” (1981), névtani vizsgálódás eredménye a „A föld emlékei” és „Emlék, amit megőriz egy szó. A Mordvin Köztársaság földrajzi neveinek szótára” (2005), névtani etimológiai problematikájú a „Szurától a Moksáig. A Mordvin Köztársaság folyóinak és tavainak elnevezései. Etimológiai kutatások” (2010) című írása. Iskolai könyvei közül 85 éves korában látott napvilágot a diákok anyanyelvjárásán a 230 oldalas „Az erza nyelv. Az 5. osztályosoknak” (2010). Egy sor tankönyvét és jegyzetét is meg kell említeni, amelyek a főiskolák és a mordvin nemzetiségi iskolák hallgatói számára készültek.

Élete második alkotói korszakában elsősorban mordvin alaktani kutatásokkal foglalkozott, őt tartották a morfológia mint önálló diszciplína megteremtőjének. Az 1970-es évektől az ezredfordulójáig jó két tucat műve mondattani indíttatású. Ebben az időszakban jelent meg doktori érkező is („A főnév morfológiája az erza nyelvjárásokban /szóragozás és szóképzés/”, 1977). Többek között a következő orosz nyelvű egyetemi tankönyveket írta, illetve szerkesztette: „A főnév grammatikai kategóriái az erza nyelvjárásokban” (1977), „A mordvin szóképzés” (fel. szerk., 1981), „A mordvin nyelvek (!) morfológiája és szóképzése” (2006); erza nyelvű tankönyve végül: „Az erza morfológia” (2000).

Cigankin számos kézikönyvet szerkesztett. Ezek közül a két legfontosabb: „A mordvin nyelvek (!) nyelvtana” (1980), „A mai mordvin nyelvek (!) szóképzete” (1983). Neves egykori kollégájával, Mihail Moszinnal együtt anyanyelvükön készült az erza-mordvin etimológiai szótár („Szófejtő szótár”, 1998), amely előrehaladást jelentett a máig sovány mordvin etimológiai szakirodalomban. Jelentős Cigankin, az idős tudós műveiből válogatást adó három kötetes könyvsorozat is, amelynek a címe: „A mordvin nyelvek (!) egy finnugor nyelvész szemével” (2010. 350 l., 2011. 244 l., 2014. 270 l.).

Jó néhányszor járt külföldön, többször megfordult minálunk is. 1990-ben és 1992-ben a Debreceni Egyetem vendégprofesszora volt. Az utóbbi keretében neki köszönhettem a szaranszki egyetemre történő meghívást. Ezáltal mint magyarországi vendégoktató 1993 tavaszán elsőként taníthattam Szaranszkban a magyar nyelvet az ottani finnugor szakos hallgatóknak.

Két hónapos mordvinföldi utamon Dmitrij Vasziljevics a lehető legszívélyesebb házigazda volt: érkezésemkor a vasútállomáson fogadott, egyetemi és egyéni programjaimat egyaránt megszervezte, lakásába és nyaralójába is meghívott, elkísért Koljagjenkov, Nagykin és Erzja sírjához, egyszóval mindent megtett

annak érdekében, hogy időmet minél hasznosabban és kellemesebben tölthessem el. Nagyszerű pedagógiai érzékét az én erza-mordvin ismereteim feltérképezésében, a szakadatlan vizsgáztatásban is megcsillogtatta. Állandó vitánk, az erza és moksa nyelvjárás, illetőleg – szerinte – önálló nyelvi volta továbbgondolásra késztetett, és ekkor született meg bennem a 153 oldalas Zur Frage der uralischen Schriftsprachen című kis tematikus kötet gondolata (MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1995), mely aztán a jyvaskyläi finnugor kongresszus általam vezetett szimpóziuma vitaindítójának bizonyult.

A nagyszerű professzor emlékét valamennyi tanítványával és kollégájával együtt megőrzöm.

Zaicz Gábor

✱

Pelle Romantique: Gépversek (részletek)

(Konerunoja 2021. Vantaa: Enostone kustannus. Illusztrálta: Lotta Nevanperä. A versek megzenésített változata a Pelle & Romantiks együttes *Konerunoja* című lemezén jelent meg. Helsinki, 2022: Helmi Levty.)

A Pelle Romantique Toni Lahtinen (1976–) irodalomkutató, docens költői neve, pontosabban a legújabb, mert korábban volt Pelle Romantika és Pelle Romantica is. A legutóbbi francia hatású név ahhoz kapcsolódik, hogy többek között a francia lírai modernizmus esztétikájára épül a kötet, kortársabbá téve. Az 1900-as évek eleji nemzetközi stílusirányzatokon kívül jelentősen épít az 1920-as évek finnországi költészetére, finnül és svédül alkotó költőkre. A kötet végén van egy kitalált "forrásjegyzék" is. A szövegekben sok jövevényszó és idegen nyelvű szó van. Néhány helyen lefordítottam, de általában fordítatlanul hagytam, mert meg akartam őrizni ezt a nyelvi vonást, ami a kortárs líra többnyelvűségéhez is kapcsolódik. Főleg prózaversekről van szó, de hagyományosabb formájúak is vannak köztük. Témák szempontjából főleg a technikai modernizációt, gépesítést és az ember elgépiesedését tárgyalja a kötet, tömör, de részletes képiséggel, kritikusan. Ökokritikus nézőpontok is végig jelen vannak a kötetben – irodalomkutatóként Lahtinen klímafikcióval foglalkozik. A versei fordításai is

esetleges publikálásába beleegyezett. A technikai és ökokritikus tematikán kívül, szerelmi-erotikus témák is vannak bennük.

A versek megzenésített, szavalt és énekelt formában is megjelentek a Pelle & Romantiks együttes előadásában. A kötetet Lotta Nevanperä illusztrálta, és sajátos tipográfiai megoldások is vannak benne. A művet jelölték a *Tanssiva karhu*-díjra. 2019-ben Lahtinen egy másik kötetéért, (Luontorunoja) megkapta a Nihil Interit díját az "év versesköteteként". (Az is megjelent lemez formájában is.) Mindkét kötetről és a lemezekről is pozitívak voltak a kritikák.

A fordító

Tavaszi

Óh, mily csodás is a tavasz! Éles sípként hasít beléd az öröm és argentin narancs színébe borul az ég. Facsard ki a levét, edd meg a magjait! – füttyölnek a gőzturbinák.

Óh, mily csodás is a tavasz! A mánor fémmnyílként hasít a Riviérán át, darling, küldj csókot és francia képeslapot. Behold baby, Gábor hamarosan megfújja harsonáját!

*a tavasz visító vonat és suhanó lövedék
a tavasz zajos hangszer és telefonos üzenet
a tavasz koffein és fogaskerek ritmusa
a tavasz próbababa a reklám szelében*

Allô, allô, Le gay Paris, a galériákban szimultán látványok rajzolódnak ki! Mechanikus, elektromos és optikai energiákból frenetikus gép születik, mely egyszerre üti üllőre összes betűjét.

PIFF P@FF PUFF
d a d a - d a d a - d a d a - d a d a - d a d a - dá - dá
< piff - paff - puff #
d @ d @ - d @ d @ - d @ d @ - d @ d @ - d @ d @ - d @ @ - d @ @

Mayday, mayday Southampton, a kikötőkben zajzene komponálódik! A világ elektro-dinamo-mágikus ütemben szárnyal és dől össze, rángatózik és széthullik a külső és belső expanzió erejétől.

*tavaszi: békák a benzinpocsolyákban
tavaszi: fecskék a szénporban
tavaszi: rozsdásodó bálna a tengerfenéken
tavaszi: csengő a szívekben*

Farewell everybody, morajlanak a vízcsövek és emelkedik a szennyvíz!

De darling, óh darling, semmiféle díszes távirat vagy szenzációhír nem változtatja meg, hogy a narancs húzában, burokokban látlak élni.

FÜ-ÍT!

Április (No. 1)

Legdrágább barátném!

Tavaszi pezseg a nyelvemen, és dalolok, mint a fülemüle! Olvadt jég csörgedezik a csatornában, árkokban, patakokká duzzad, melyekben égi ezüstcsengők szólnak.

Fűt, fűt, kerrr!

Mily maró lángokba borítod a szívem! Még mindig nem jutott eszedbe képeslapra vagy levélpapírra vetni ékes hazugságaid. Ugye nem szándékozol lemondani rólam?

Tegnap a matinén találkoztam egy cilinderes úrral, aki szerint a kortárs költészet európai menetredekből és amerikai gondolatplasztikából áll. Az új generáció ereiben ÚJ ÖRÖM árad, életszintézis, vér, dízel és áram keveréke.

A mechanikus nyugtalanságodra gondoltam, arra, mennyire zavarnak a standardizált szobák, standardizált ruhák, standardizált eszmék, standardizált művek és kaliberek, melyekkel a szépséget mérik és korunk problémáit megközelítik.

Mondják, hogy a változás a művészetben változás az emberek életérzésében.

De mi volt az a fura bűvölet, melynek hatalmában virrasztottál az íróasztalodnál az indulásom előtt? Beszéltél és beszéltél, mint egy parlográf, ami megismétel minden egyes szót, de válaszolni nem tud semmire. Ugyanazt az irodalomművészeti lapot olvastad, újra és újra:

„NAPJAINKBAN AZ ÉLET GÉPIES – FELESLEGES ÖNMAGUNKBA MENEKÜLNI ELŐLE, ott csak a régi szakadékok nyílnak meg.”

Mikor a rádió időjelzést adott, a szektinesüvegbe fűjtál, mint a ködkürtbe, és örömsóváran kiáltottad:

MAYDAY! MAYDAY!

Én pedig nevettem, mint a hajócsengő.

Hiányolok és megéneklek most minden egyes olajfekte éjszakát, mikor a kezdeti meleg oldatában lebegtünk alaktalanul és névtelenül, két sárgája egy tojáshéjban. Csak egy puha, foszladozó hártya volt a takarónk, mi elválasztott bennünket az acélmolekuláktól.

Azt mondtad, túl finom anyagból van a lelkem, ám most attól félek, hogy megütöttelek a szavaimmal. Hazudnék, ha csodálnám romlatlan kulturális ösztönödet és csöpögős romantikádat: olyan klisések a verseid.

Füüt, füüt, kerrr!

Irmelid

Magnéziumfelhők képződnek a villám fényében,
a portrékon siker, succé, succé,
a gépek a nap felé haladnak
ragyogóra csiszolt szárnyakkal.

Légiposta a vén bolondnak
Az állomások és peronok sípjai így csiripeltek:
vegyél jegyet a kertbe, csip-csirip,
hol beton, benzin és vasvirágok illatoznak!
Piü, piü, pici hősármány,
térj vissza hamar, s elfújom homlokodról
a kipufogók és a szipkák
szürke loknijait.

Tegnap ért ide a képeslapod par avion csip jazz csip
a borítékpapír pórusaiban – piü! – parfüm és tinta:
SAINT-TROPEZ FRANCE MÁJ. 5.
Mily nyugtalanság fogott el!
Ki az a tollas kalapos nő,
aki a képen a harisnyakötődhez ér?

Te is la garçonne vagy?

Bolond ábrándjaimban napraforgó rózsák,
szirmaikon most gyors, fura árnyak
lóherék és sasfüvek felett
repülőgépek az új
Édenbe.
Piü!

Április (No. 2)

Kedves barátném!

Új ritmust szívtam magamba, új lelket, s az örömtől sírok, az örömtől!

Meglepett a reakció: tragikus természetem és érzelmrészegségem sértett-e, vagy napjaink életmámora, a szabadság hálótlan kalitkája?

Hallgasd csak! Valahol az est utolsó slágere szól.

Tudom, hogy elfakította szíved ábrándjait az a másik színésznő és beismerő jelenetünk a piactéren, ahol feldőltek a gyümölcsösládák, az almák és a sárga-barackok megszöktek selyempapírjukból, összepréselődtek az autók és a villamosok alatt.

Szédített a motorok zúgása és bűgása, az idegi életünk magasfeszültsége; szavaim fémesen csengő dallamszótagokként és színakkordokként veszték a zajba.

Dó ré mi cirí Dó ré mi cirí Dó ré mi cirí
glik glak glik glak glik glak glik glak
fffúúúú!

Jelen lelkiállapotom és gyomorhurutom már azokon az estéken megmutatkozott, amikor foszlányos mondatokat ismételtettem hol a kultúrkrízisről, hol a nemi élet romantizálásáról. Mintha elátkoztak volna, úgy olvastam újra és újra

újra és újra olvastam, újra dÓ ré mi, újra és szólt belőlem a gLík glAk
GLík gLAK DAdA DAdA, daloltam és daloltam, DAdA DAdA dó ré mi,
énekeltem, DAdADAdA

s újra és újra olvastam az irodalomművészeti lapot, melyben azt állították, hogy „NAPJAINK GÉPIESSÉGÉT CSAK AZ EMBERI TEST SAJÁT ORGANIKUS RITMUSÁVAL LEHET LEGYŐZNI”.

Szédültem és szédültem, de ez a ködös eszme többet jelentett nekem, mint a fasiszták és kommunisták, a sovíniszták és modern nők vagy a maradiak és a forradalmiak uszító beszédei és szódrámái.

És miközben szólt belőlem a zene, hideg kritikával bámultál, nevetésed rézcsengőként csilingelt, a hangja betakarta valós érzelmeid forgatagát és a replikádat:

– A szerelmed pusztá áprilisi tréfa?

Ma chérie, nézd a színpadkép egészét: egy nap minden, mit csavarokra építettek, lebontanak. Porfelhők és füstszobrok közt kerestem a fényed azon a

reggelen, mint egy lámpást, mely még az olajerek elapadta és az áramforrások kialvása után is világít.

A Tavaszi Költőd

A Leviathan valódi neve D a d a

Az óceán tükrét fura délibáb törte meg, majdnem mérhetetlen ragyogás, mely gyorsan siklott át a hajó oldalán. A kihajlási erő kigyomláta a csavarokat, és az óceán elkezdte kiköpni halottjait; mechanikus masszaként sodródtak az örvényekben, mint egy kőrtáncban.

Csak két nappal később, április 17-én, sötétült el az ég Párizs felett, s az emberáradatok megtorpantak az utcákon és a sikátorokban. Ma chère made-moiselle, te is egy zűrzavar voltál. Érezted, ahogy az egész teremtet világ össze-rezzent, mikor a Titanic pusztulása szellőként járta át az embereket és a madarakat.

De milyen meglepetés, milyen szenzáció várt bennünket a halifaxi kikötőben!

Mikor a mentőcsónakok visszatértek a stégükre, a holtak felkeltek fadobozukból, mint a csavarrugós bábok, és folytatták munkájukat a bankokban, gyárakban, gőzerőművekben.

Micsoda jelenés: a gépeket elindítani csak egyszer lehet és kikapcsolni sosem.

Azt sem sejtettük, hogy háború tör ki a világban, és ilyen mozgalmassá teszi korunkat.

A lövedékek és ütőszegek csapódásai, a kivégzőgépek ritmusa rontottak indokolatlan idegfeszültségemen. Éjjelente távoli látomások gyötörtek: a tengerbe szólitottál a fém hasából és ragyogtál a zavaros vízben, mintha aranypikkelyeket növesztettél volna a hátadra.

Így vették kezdetüket ezek a versek: színes krétákkal rajzoltam egy képet, amin egy mosolygó bálna úszott a levegőben és narancsot evett. A pokolba minden udvari bolonddal – kiáltottam –, segédújságíróval és vándorszínésszel, a karcolataikkal és a matinéikkel!

Annyi dolog van égen és földön, amiről ésszerű tanaitok álmodni sem tudnak.

Aztán elküldtem neked a festményem, neked, hisz minden nyelv idegen volt már számomra és minden cím ismeretlen. Ugyanakkor, humlumhej, a tenger ellepett minket és felettünk gyöngyözött.

– A jelenkor géptörténelem. Égő kerozin és gőzfűtőlő vagyunk. Árammal kivilágított üres szobák.

– Félrebeszél, kedves uraság.

– A jelenkor szemfényvesztés. Az én beszédem is kölcsönzött ékesszólás és bombarobbanás. Minden új szókép retusált és hamisított.

– A tenger nem hullámzik, de én igen.

– A jelenkor kakofónia. A Leviathan valódi neve dada, a szí-szívem pedig hullámos papagáj, mi azt énekli: du-duk du-duk du-duk.

– Hogy táncolhatnék veled bármikor is kánkánt ilyen halfarokkal?

– Jaj, darling, akkor a kezünkön ingunk, mint a vadállatok a vaudeville színházban!

Így beszéltem a jövőről, de te nem tudtad megkülönböztetni a szerelmes évődést a rövidzárlattól. Elhidegült tekinteted az ős áramlatban, és visszaüsztl a tengerfenéken rozsdásodó burokb. Talán arra az estére gondoltál, mikor a gépek nehéz szervei felemelkedtek, a hajócsavarok ég felé tapogatóztak, vijjogtak és visítottak, mígnem minden megszakadt.

Fordította: Várkonyi Onerva Flóra
Tonille, rakkaudella

✱

Mi ösztönözte Reguly Antalt?

Ez az írás abból az alkalomból született, hogy ez év április 11-én a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárában megnyitották a Reguly Antal életéről és munkásságáról szóló vándorkiállítás.¹⁵ Arra gondoltam, hogy az esemény kapcsán hasznos lesz újra felidézni azokat a momentumokat, amelyek oda vezettek, hogy Reguly összegyűjtötte és az utókorra hagyta két rokon nép, a manysi (vogul) és a hanti (osztják) népköltészet formájában megőrzött szellemi örökségének jelentős részét, 12 ezer, illetve 17 ezer sornyi terjedelemben.

Reguly Antal 1819-ben született Zircen. Középiskolai tanulmányait 1828-ban kezdte, a két utolsó osztályt Győrött végezte. Itt kedves tanára volt Maár

¹⁵ A kiállítást 2019-ben Ruttkay-Miklán Eszter állította össze és az a zirci Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház tulajdona.

Bonifác¹⁶, a történelem professzora. Bizonyára tőle hallott Reguly először a finn-magyar nyelvrokonságról és az őshazáról.

„Ennek komolyan kedélyes felolvasásaiban hallotta Reguly nemzetünk eredetét, s ősi lakhelyét illetőleg, úgy mint akkor a tudományos világban állott, a finn-magyar kérdést emlegettetni, miszerint ő Csomától eltérve, nemzetünk eredetét s ősi fészket a távol északkelet vidékein kezdé feltalálhatónak hinni” – írja Fábián István¹⁷ 1860-ban megjelent Reguly-életrajzában.

Azt nem tudjuk, milyen hatást gyakoroltak Regulyra Maár nézetei, de – mint az alábbiakból kiderül – az biztos, hogy tanárát nem felejtette el.

Reguly tanulmányait a pesti egyetemen folytatta, ahol 1839-ben fejezte be jogi tanulmányait. Az egyetem után rögtön európai utazásra indult (július 18-án). Ennek során október 6-án Stockholmba érkezett, ahol meg kellett állnia, mert elfogyott a pénze. Szerencséjére több kisebb kölcsönt is kapott, így meglátogathatta Uppsalát az ősi svéd egyetemi várost. Október 12-én tért vissza Stockholm-ba. A hajón megismerkedett egy vele egykorú svéd fiatalemberrel, Cavallius-szal, aki tanulmányai befejezése után azért utazott a fővárosba, hogy a királyi könyvtár szolgálatába álljon. Bizonyára Cavallius vitte el Regulyt főnökéhez, Arwidsson-hoz¹⁸, a finn származású főkönyvtárhoz. „...megismerkedtem Arwidsson főkönyvtárossal, a Királyi Könyvtár alkalmazottjával, egy született finnel. Az érdeklődés, mely minden magyarban és finnben megvan a régen kétségbe vont és sokszor megírt nyelvrokonságunk iránt, számunkra is vonzó volt, és midőn többször meglátogattam, az volt a fő témánk, hogy a két nyelvet összehasonlítottuk, etimologizáltuk és a kettő közös tulajdonságait kutattuk. Így aztán csak azt sajnálta, hogy nem állt szándékomban legalább egy rövid időre Helsinkiben maradni és ott a nyelvet tanulmányozni” – írja találkozásairól Reguly szüleinek 1839. december 28-án.¹⁹ Arwidsson kívánsága végül teljesült, Reguly 1839. november 6-án Finnországba utazott, megtevé ezzel az első lépést tudósi pályája felé.

Finnországi tartózkodása első hónapjait Helsinkiben töltötte, majd az eredményesebb nyelvtanulás érdekében 1840 márciusában vidékre utazott. Május végére már annyira megtanult finnül, hogy hosszabb északi útra indulhatott. Eljutott a Lappföldre is, júliusban két hétig Laestadius²⁰ lelkesnél vendégeskedett Karesuando községben, aki nagy hatást gyakorolt rá: „Még egy emberrel sem beszél-

tem olyan sokat, mint ezzel a lelkipásztorral, de sokat is tanultam tőle. Szavai olyanok voltak számomra, mint régen vágyott és keresett kincsek” – írja kéziratós útinaplójában. Voigt Vilmos szerint: „Reguly itt találkozik először egy arktikus néppel, amely más életmódot folytat, mint a végül mégiscsak európai paraszt finnek. Szerencséje volt, hogy Laestadius személyében a lapp folklór jelent meg, mint mitológia, és a Fragmenter²¹ egyértelműen a saját megfigyelést, a helyszínen hallható szövegek rögzítését illeszti rendszerbe.” (Voigt 2012²²: 178–179)

A Laestadius-szal való találkozás igazi hatása 1840 őszén jelentkezett. Négy hónapot töltött ekkor Vaasa városában. Innen írt leveleiből egyértelműen kitűnik, hogy elhatározása végleges: a tudománynak szenteli életét. Írt tanárának Maár Bonifácnak is, azzal a kéréssel, hogy szerezzen támogatást számára. Maár két levelet is írt Reguly támogatása ügyében Toldy Ferencnek az MTA titkárnak, akinek a javaslatára 1841 tavaszán az Akadémia elhatározta, hogy anyagilag támogatja Regulyt a finnugor nyelvrokonság bizonyítására irányuló kutatásait. Erről Reguly június 26-án Szentpéterváron értesült. A hír jelentős ösztönzést jelentett számára, hiszen ettől kezdve az Akadémia kutatójának tekinthette magát.

Reguly 1841 májusában utazott Észtországon keresztül Helsinkiből Szentpétervárra. Útközben néhány napra megállt a votoknál²³. Nemcsak megállt, hanem gyűjtött is, összesen több mint 1300 sornyi esküvői és sirató éneket, valamint más tartalmú dalokat is. Ez az epizód azt mutatja, hogy Reguly szinte előképzettség nélkül tudott eredményesen gyűjteni. A vot gyűjtés sikere bizonyára pozitív hatást gyakorolt rá, amikor nekilátott Szibériában a vogul szövegek gyűjtésének.

A Szentpétervárra érkező Reguly szinte azonnal kapcsolatba lépett az ottani tudósokkal. Közülük is elsősorban Baer²⁴ akademikussal, aki kezdettől fogva lelkesen támogatta. Megtanította koponyákról gipszlenomatot készíteni, cikkeket írt Regulyról a helyi lapokba, tanácsokkal látta el, és élénk levelezést folytatott vele szibériai útja során. Mindezeknél fontosabbnak bizonyult, hogy 1843 őszén, amikor a magyar anyagi támogatás késlekedése miatt Reguly elkeseredésében haza akart utazni, Baer kölcsönt ajánlott neki, ha hajlandó Szibériába

²⁰ Lars Levi Laestadius (1800–1861), 1826 és 1849 között Karesuando lelkesze, botanikus, a lappok misszionáriusa, a lapp néprajz kutatója, később az „ébredők” vallási mozgalmának vezetője.

²¹ Fragmenter = Laestadius kéziratós, svéd nyelvű feljegyzései a lapp mitológiáról.

²² Voigt Vilmos, *Laestadius és Reguly kapcsolatairól*. Nyelvtudományi Közlemények 108 (2012): 165–180.

²³ Vót: kis balti finn nép. Az Észtország és Szentpétervár közti tengerparton élnek, Reguly idejében még ezren lehettek, de 2010-ben már csak 64 idős ember beszélt a vot nyelvet. Reguly vot gyűjtését Sulo Haltsonen finn tudós adta ki 1958-ban Helsinkiben.

²⁴ Karl Ernest Baer (1792–1876), balti német származású tudós, 1834-től élt Szentpéterváron, biológus, geológus, geográfus, az embriológia megalapítója.

¹⁶ Maár Bonifác (1788–1855) bencés szerzetes, történész.

¹⁷ Fábián István (1809–1971), győri kanonok, nyelvész, az MTA levelező tagja. Maga is Maár tanítványa volt. Regulyról írt életrajzát újra kiadta Szij Enikő, *Reguly és a tudomány „románca”* c. kötetben: 333–343.

¹⁸ Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858) finn politikus, író, költő, történész, újságíró. 1821-ben újságot alapított Turkuban. Ezt betiltották, őt pedig 1823-ban kizárták a Turku Akadémiáról. Ezért Svédországba költözött, ahol a stockholmi Svéd Királyi Könyvtárban dolgozott, 1843-tól igazgatóként. A finn nemzeti ébredés előharcosa volt.

¹⁹ L. Hudi József, *Reguly Antal utazásai 1839-ben*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17 (1984): 406.

indulni. Reguly elfogadta az ajánlatot, és december elején megérkezett első szibériai állomáshelyére.

Itt találkozott a hatvan év körüli vogul énekessel Bahtyiárral, aki nemcsak nyelvmestere, hanem kísérője is volt vogulföldi utazása során. Vele közeli viszonyba került és tőle gyűjtötte a vogul anyag jelentős részét. „Tanítómes-teremet Baktjárt nem dicsérhetem eléggé, néha reggeltől estig türelmesen ül velem s annyira vonzódik, annyira bizalmas hozzám, hogy vallásuknak és szertartásuknak talán nincs olyan mozzanata, melyet ne közölt volna velem. De nem csak én előttem szerzett érdemeket, hanem népe is kitünteti, énekese (pewetz) neki s gyakran lóáldozataiban is, miket évenként megtartanak, mint pap közreműködik. Ez a két tulajdonsága rám nézve megint, tudományos haszon tekintetében, gazdag forrásul szolgál, eddig tőle már husz ívnyi különféle éneket, imádságot és dalt jegyeztem le, a melyek nemcsak a nép életére és szellemi állapotára nézve végtelenül érdekesek, hanem nyelvi tekintetben is nagy értékűek, minthogy néha olyan nyelvezet van benne, a mely ma már nem szokásos s a melyet Baktjár uram is csak hosszas gondolkodás után bír megfejtetni s a melyet eddig nagyon is felületesen magyarázott meg nekem” – írja Reguly Toldy Ferencnek.²⁵ Nyilvánvaló, hogy ennek a mindkettőjük részéről fennálló közeli, bizalmas viszonynak köszönhető a 12 ezer sornyi, számos műfajra kiterjedő vogul anyag.

Szibériai útja vége felé, 1843 november–decemberében Berjozovban gyűjtött osztják anyagot egy Makszim Nyikilov nevű osztják énekestől. Rövid idő alatt tizenkét hőséneket és két medevéneket, mintegy tizenhét ezer sor terjedelemben. Az eredmény ismeretében nyilvánvaló, hogy Reguly Nyikilovval is hasonló bizalmas viszonyban volt, mint a vogul énekessel, bár erről maga nem nyilatkozott. Szerencsére Reguly kései utóda, Schmidt Éva, aki maga is kiváló gyűjtő volt, egyik legjobb tanulmányában foglalkozott kettejük viszonyával, a kapcsolatukat meghatározó tényezőkkel:

„Ha jól meggondoljuk, 1840 körül Reguly volt a világ egyetlen embere, akin keresztül egy osztják gondolata írásos formát ölthetett, és Reguly bizonyos témákban korlátlanul fogékony partner volt. Korszakalkotó személyiséggé természetesen az adatközlői tették, mint minden más terepkutatót is.” (Schmidt Éva 2023²⁶: 132)

„A másfél hónap alatt végzett munkát bízást nevezhetjük két fél közös érdekének. Nyikilov Makszim tudta, hogy öreg, hogy maga fajtájú énekes féltucat is alig van, hogy nemzetsége döntő sorsforduló előtt áll: nyelvet vált, és létszáma csökken. ... Valószínűleg maga az énekes fordította a gyűjtő figyelmét a szakrális

hősköltészet történeti forrásértékére és megőrzésének fontosságára. Az ezt megelőző vogul gyűjtésekben ugyanis sem mennyiségében, sem értékelésében nem emelkedik ki ennyire ez a műfaj. Regulynak érdekében állt méltó ősokeket találni a nehéz sorsú magyarságnak, emellett még a finn Kalevala-kultusz hatása alatt is állt. Annyira meglepte és lenyűgözte őt a kis északi nép szellemiségének hőskora, hogy kész volt a végsőig írni a számára jószerivel érthetetlen ősi énekeket. Valami közös érdekeltség nélkül, pusztán bérért aligha képzelhető el oly intenzitású együttműködés, mint az övék volt.” (Schmidt 2023:140)

Ezekhez a gondolatokhoz nincs mit hozzátennem, és Schmidt Éva végső következtetésével is maximálisan egyetértek: „...amikor Nyikilov Makszim átadta ősei szellemi hagyatékát egy térben 4000 km-ről jött embernek, hogy az áttegye egy merőben más hordozóközegre, egyben megalapozta azt is, hogy szavai az időben évszázadok múltán visszatérjenek az utódokhoz.” (Schmidt 2023:148)

Tekintsük át mégegyszer azokat a külső hatásokat, momentumokat, amelyek hozzásegítették Reguly Antalt egyedülálló anyaga összegyűjtéséhez: az első információk Maár Bonifáctól, a beszélgetések Arwidssonnal, majd Laestadius-szal, a sikeres vót gyűjtés, az MTA támogatása, Baer ajánlata és két zseniális adatközlője. Persze mindezek kárba is veszhettek volna Reguly lelkesedése, tudásvágya és fogékonysága nélkül. A tudomány és az obi-ugor népek szerencséjére nem így történt.

Csúcs Sándor

✱

A nyelv forradalma – az udmurt nyelvet meghatározó tényezők és mozgalmak 1917 után

Jelen írásomban azt a kérdéskört tekintetem át, milyen aspektusok játszhattak szerepet az udmurt nyelv formálódásában az 1920-as években, különös tekintettel a szókincs terén bekövetkezett változásokra. Ilyen kiváló aspektusként tartom számon a közéleti-politikai színtér átalakulását, az oktatási reformok megjelenését és az értelmiség tevékenységét, valamint az iparosodás fellendülését, melyek a maguk módján mind hozzájárultak a lexikon bővüléséhez, bővítéséhez. Ezen folyamatokon túl kitérek a kor néhány jeles személyiségére is, akik munkásságukkal hatást gyakoroltak az udmurt irodalmi nyelv alakulására.

²⁵ L. Pápay József, *Reguly Antal emlékezete*. Magyar Nyelv 1 (1905): 12.

²⁶ L. Schmidt Éva, *Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskoráról*. In: Tanulmányok az obi-ugor folklór köréből. Schmidt Éva Könyvtár 6. Budapest, 2023.: 131–149. Első megjelenés: 2001.

Elsőként szükséges ismertetni a téma történeti vonatkozásait. Az Orosz Birodalomból a Szovjetunióba történő átmenet időszakát az 1917-es forradalmakkal, majd az egészen 1922-ig elhúzódó polgárháborúval területi és politikai átrendeződést is hozott magával. 1920-ban megalakult a Votják Autonóm Terület [Вотская автономная область] – több név- és területváltoztatás után a mai Udmurt Köztársaság elődállama – az 1926-os népszámlálás szerint megközelítőleg 750 ezer lakossal. Ezen lakosság több, mint fele, 52,31% volt udmurt nemzetiségű, ugyanakkor még ekkor is csak egyharmaduk volt írástudó (Taagepera 2000: 239–240; A Szovjetunió központi statisztikai ügynöksége. Népszámlálási részleg 1927).

Már a cári éraban felismerték, hogy különböző ideológiákat vagy vallást az emberek körében az anyanyelvükön – jelen esetben udmurtul – a leghatékonyabb terjeszteni. Ezt az N. I. Ilminszkij által már az 1800-as évek végén alkalmazott módszert vette át a szovjethatalom, a pravoszláv hit tételeit politikai tanokra cserélve. A szovjet eszmék népszerűsítésére tett törekvés velejárója volt az alfabetizmus felszámolásának szándéka, a likbez (orosz: ликвидация безграмотности) mozgalom (Domokos 1975: 58) is, melynek közvetett eredményeként a már korábbi korszakokban megalapozott irodalom és oktatás új lendületet kaphatott. Lenin nemzetiségpolitikájával, a népek önrendelkezési elvének kinyilatkoztatásával, bár saját politikai érdekeitől vezérelve, de kezdetben szintén segítette a fejlődést. Ez, valamint a korenyizacija, ami az adott terület nemzetiségi lakosságának a közigazgatásban való bevonását jelentette, lehetőséget teremtett többek közt különböző közéleti, kulturális csoportok létrehozására (Pusztay 2006: 26–29, 38–41).

A hatalom céljaival így összhangban kezdődött mozgalom az emberek felvilágosítására, melynek elengedhetetlen lépései voltak az oktatás szélesebb körben való elérhetővé tétele, valamint anyanyelvi tananyagok megalkotása. Ez részben természettudományos témájú tankönyvek formájában hozta magával a szókincs bővítésének igényét, hiszen az egyes szakkifejezések nem álltak feltétlenül rendelkezésre a nyelvben. Ilyen például I. I. Nyikitinszkij *Körülöttünk lévő természet* [Асьме котырысь инкуазь] című kiadványa, melynek két része Kuzebaj Gerd és Arkagyij Klabukov fordításában vált elérhetővé udmurt nyelven 1925-ben.

A korábban már említett közéleti-politikai átrendeződés szintén új terminológiát igényelt, melyek megjelenése tetten érhető például Gerd szóalkotásaiban is. 1928-ban egy több mint kétszáz tételes listát adott közre *Új udmurt szavak* [Виль удмурт кыл'ęc] címmel, mellyel, ahogy a publikáció bevezetőjében is írta, az udmurt nyelvet szerette volna gazdagítani, hogy az „ne maradjon el az élettől” (Gerd 1928: 19). Így itt szerepelteti többek közt a кылъяны [kɨjjanɨ] ’szavazni’ vagy a люкаськем [ɭjukaɕkem] ’gyűlés’ jelentésű szavakat.

Az egyre bővülő művelődő réteg számára a tájékozódás, információszerezés elsődleges módját az újságolvasás jelentette, az ekkor kiadásra kerülő napilapok,

folyóiratok egy része egészen napjainkig fennmaradt, működik. 1918-tól kezdve jelenik meg a Gudiri [Гудыри] (ma: Udmurt dunnye [Удмурт дунне]), illetve 1926-tól a Kenyes [Кенеш] (később Molot [Молот], ma újra Kenyes), melyek nem csak híreknek, de tudományos igényű, valamint szépirodalmi műveknek is helyet adtak. Ugyanakkor az újítások bevezetése, az egységes nyelvi standard kialakítása nem folyt zökkenőmentesen, az értelmiség egyes csoportjai közt nem mindig volt megegyezés a neologizmusokat, a nyelvjárási különbségeket és a helyesírás kérdéseit illetően (Domokos 1975: 161–163), melyre már a kor újságvitái is felhívták a figyelmet (Korepanov 1926, 1928).

A helyesírásról alkotott eltérő nézetek mellett – akár az udmurt hangrendszerhez illeszkedő ábécé kiválasztását és használatát, akár például az összetett szavak írásmódját tekintjük – az egyes szerzők nyelvjárási hovatartozásából adódó nézetkülönbségeket is mindenképpen szükséges megemlíteni, hiszen az egyre nagyobb számban megjelenő szépirodalmi művek egységes irodalmi nyelvet igényeltek, melynek megalapozásában fontos kérdés volt, hogy az északi vagy a déli dialektusokra támaszkodjanak-e inkább. Az északi mellett szólt, hogy az orosz nyelvvel való intenzívebb kontaktus miatt több nemzetközi szót használ, ugyanakkor ezzel együtt összességében nagyobb számú orosz átvétel található meg benne. Ezzel szemben a déli nyelvjárások régebbre visszamenő irodalmi hagyománnyal rendelkeztek, ám a múltba nyúló törökségi – főként tatár kapcsolatok napjainkig fennmaradó nyomokat hagytak a szókincsen (Domokos 1975: 164–165).

Végezetül fontos bővebben szólni néhány kiemelkedő személyiségről, akik az udmurt nyelvvel, kultúrával kapcsolatos tevékenységük által aktív szerepet játszottak a korszakban. Az udmurt irodalom talán legismertebb alakja a már korábban is többször említett Kuzebaj Gerd (1898–1937), születési nevén Kuzma Pavlovics Csajnyikov, aki nem csak mint prózai művek és versek szerzője, de mint etnográfus és nyelvi aktivista is tevékenykedett az 1920-as évek elejétől az 1932-ben bekövetkezett száműzetéséig. Már lírájában megjelent az udmurt nép művelésének, felemelésének vágya (Domokos 1975: 261–269), és hogy ez tettekben is megnyilvánult, a fenti tankönyvfordításon túl több publikációja is példázza, melyekben Gerd produktív módszereket keres és kínál a nyelv formálására, a szókincs bővítésére. (Gerd 1924, 1926, 1928).

Szintén nagy formátumú alkotó, bizonyos szempontból Gerd riválisa Dimitrij Ivanovics Korepanov, írói álnevén Pan Rejmit, majd Kedra Mitrej (1892–1949). A Nehéz iga [Секыт зйбет] (1929) című, első udmurt nyelvű regény szerzője, de dráma és tankönyv is fűződik a nevéhez. Már fiatal korától tudatosan írónak készült, szerkesztőként, oktatóként is tevékenykedett. Politikai indíttatású ellehetetlenítéséig az Udmurt Tudományos Intézet osztályvezetője, az Udmurt Írószövetség elnöke. (Domokos 1975: 234–236).

Trokaj (vagy Trofim Kuzmics) Boriszov (1897–1943) aktív részt vállalt a politikai életben, a II. Összoroszországi Udmurt Munkás–Paraszt Kongresszus elnökeként a Votják Autonóm Terület egyik alapítója. Bár végzettsége szerint orvos, az irodalmi életben betöltött szerepe is jelentős: a fent említett Gudiri első szerkesztője, de ő hívta életre a Kenyes folyóiratot is (Domokos 1975: 57; Edygarova 2022: 98). 1932-ben udmurt–orosz szótárt [Удмурт кыллюкам] is publikált, melyben figyelemmel volt a nyelvjárási sajátosságokra, előszava szerint ez az első kísérlet élő beszéden alapuló, gyakorlati és tudományos célú használatra egyaránt alkalmas szótár létrehozására (Boriszov 1991: XXII).

Ivan Vasziljevics Jakovlev (1881–1931) képzett nyelvész és egyetemi oktató, 1927-ben jelentette meg Udmurt nyelvtan [Удмурт кылрад'ян] című művét, mely 1930-ban és 1931-ben is újra kiadásra került (Edygarova 2022: 99). A grammatika a fonetika, a morfológia és a szintaxis leírásán túl új nyelvészeti szakszókincset is tartalmaz, amit a kötet végén összesített jegyzékben, orosz megfelelőiket is megadva közöltek.

A felsorolt személyek halálozási évszámából is látszik, hogy a harmincas évek politikai környezetének változásával, a sztálini fordulat bekövetkeztével az addig lendületesen alakuló, egyre bővülő kulturális, tudományos és irodalmi szféra hirtelen megállásra kényszerült. A korszak nagy formátumú alkotóit, Gerdet, Boriszovot, néhány évvel később Kedra Mitrejt is letartóztatták és száműzték, ott is vesztették életüket. Megkerülhetetlen esemény a SZOFIN ügy (orosz: Союз освобождения финских народностей), egy koncepció per, mely nem csak az udmurt, de más, a Szovjetunióban élő finnugor népek értelmiségének ellehetlenítését célozta. Ennek esett áldozatául Gerd és Boriszov is (Kulikov 1997: 146–170). Bár a hatalom a következő évtizedekben egyre erősebb központosítással, oroszosítással lépett fel, az 1920-as években munkálkodó szerzők változatos tevékenységükkel mind hozzájárultak az udmurt irodalmi nyelv megalapozásához.

Összefoglalva tehát mind a történeti körülmények alakulása, mind az ezekből kiinduló tudatos folyamatok – az írástudatlanság felszámolására, az oktatás szélesebb körben való elérhetővé tételére tett törekvések, a nyelvi standard tervezése és az ennek kapcsán létrehozott neologizmusok, kiadott grammatikák, valamint szótárak – napjainkban is tetten érhető hatást gyakoroltak az udmurt nyelvre.

Irodalom

A Szovjetunió központi statisztikai ügynöksége. Népszámlálási részleg. [Центральное статистическое управление СССР. Отдел переписи.] (1927). *Összoroszországi népszámlálás 1926. december 17. rövid kivonatok. Harmadik kötet: A Szovjetunió népessége.* [Всесоюзная перепись

населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Вып. 3: Население СССР.]

Boriszov, T. K. [Борисов, Т. К.] (1991). *Udmurt szótár.* [Удмурт кыллюкам.] Az udmurt történelem, nyelv és irodalom intézete, Uralisztikai Részleg, A Szovjetunió Tudományos Akadémiája. [Удм. ин-т истории, яз. и лит. УрО АН СССР.]

Domokos P. (1975). *Az udmurt irodalom története.* Akadémiai Kiadó.

Edygarova, S. (2022). The Udmurt language between 1920 – 1950. In *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, Vol. 46. 91–139.

Gerd, K. [Герд, К.] (1924. szeptember 23.) Nyelvi segítség. Új udmurt szavak alkotásáról. [Кыл веме. Виль удмурт кыл'ёсыз кылдытон сярсы.] *Gudiri.* [Гудыри.] 4.

Gerd, K. [Герд, К.] (1926). A szuomi (finn) és az udmurt nyelvről. [Суоми (финн) кыл сярсы но удмурт кыл сярсы.] *Kenyes* [Кенеш] № 03-04. 37–41.

Gerd, K. [Герд, К.] (1928). Új udmurt szavak. [Виль удмурт кыл'ёс.] *Kenyes.* [Кенеш.] № 15. 19–21.

Jakovlev, I. V. [Яковлев, И. В.] (1931). *Udmurt nyelvtan* [Удмурт кылрад'ян] Udkniga. [Удкнига]

Korepanov, D. [Корепанов, Д.] (1926). Írott nyelvünk összehoz. Az udmurt nyelvet faragók. [Гожьяськон кылмы огазе вуэ. Удмурт кылэз вайясьёс.] *Kenyes.* [Кенеш.] № 01. 30–32.

Korepanov, D. [Корепанов, Д.] (1928). Az udmurt nyelv körül munkálkodók tanácsa. [Удмурт кыл котырын ужасьёслэн кенешемзы.] *Kenyes.* [Кенеш.] № 10–11. 16–19.

Kulikov, K. I. [Куликов, К. И.] (1997). A „SZOFIN” ügy. [Дело “СОФИН”] Orosz Tudományos Akadémia, Uralisztikai Részleg, Az udmurt történelem, nyelv és irodalom intézete. [УИИЯЛ УрО РАН.]

Nyikitinszkij, I. I. [Никитинский, И. И.]; Klabukov, A. [Клабуков, А.] (ford.) (1925). *Körülöttünk lévő természet. Második kötet.* [Асьме котырьсь инкуазь. 2-тй книга.] Az SZU népeinek központi könyvkiadója. [СССР-ысь калык'ёслы шоретй книгапоттонни.]

Pusztay, J. (2006). *Nyelvével hal a nemzet.* Teleki László Alapítvány.

Taagepera, R. (2000). *A finnugor népek az orosz államban. Europica varietas.* Osiris Kiadó.

Kaiser Kamilla, MA

„Võrura fel!”

A dél-észtszagi võru nyelv erőteljes revitalizációja, fejlesztése, más-képp fogalmazva az „új dél-észti irodalmi nyelv” kialakítása napjainkban igen aktívan folyik. Ebben jelentős szerepet vállalt az 1995 óta működő Võro Instituut [Võru Intézet]. Jelen írásomban az Intézet egyik új, 2023. novemberi kiadványát mutatom be röviden.²⁷

A võruk kéthetente megjelenő, *Uma Leht* [A mi újságunk] nevet viselő folyóiratának 2023. november 16-i száma adta hírül az új, **Võro keele opiraamat – Edimüdsale kooliastmõlõ** [Võru nyelvkönyv – első osztályosoknak] című tankönyv megjelenését.²⁸ A kiadvány azért számít mérföldkőnek, mert ehhez hasonló nyelvkönyv először 1999-ben készült,²⁹ a szerzők tehát szükségét érezték egy új, a mai igényeknek megfelelő tananyag elkészítésének. Az előszóból kiderül, hogy 2020 tavaszán merült fel az intézetben a könyvírás gondolata. Ezt az ötletet számos, võru nyelvet oktató tanár is támogatta. A munka végül több mint három éven keresztül tartott. A könyvet Tiia Allas, Mariko Faster és Kaile Kabun készítette.

Ahogy a szerzők az előszóban megfogalmazzák, a célközönség a már olvasni tudó, kisiskolás gyerekek.³⁰ Emellett persze minden, a võru nyelv iránt érdeklődő haszonnal forgathatja a könyvet.

A kiadvány gazdagon, színesen illusztrált, ezzel is elősegítve a tanulást. Az illusztrációkat Marja-Liisa Plats észt illusztrátor készítette. A szerzők arra törekedtek, hogy tanulók a leckék során minél jobban el tudják sajátítani a võru nyelv alapjait. Éppen ezért a kiadvány nyelvkönyv és munkafüzet is egyben.

A tananyagok előtt egy rövid, általános rész kapott helyet a võru nyelvről. Közvetlenül az előszót követően egy képes ábécével találkozhatunk, majd ezután egy egyszerű kockajáték csinál kedvet a tanuláshoz. A játékszabály csupán annyi, hogy a képeken szereplő dolgok nevét kell võruul megmondani, s közben így

lehet előre-hátra lépni abba az irányba, amerre a nyilak mutatnak. Az győz, aki először ér végig a táblán.

Ezt követően a võru alapvető tulajdonságait mutatják be a szerzők. Ezek olyan jellemvonások, amelyek megkülönböztetik a võrut az irodalmi (észak)-észtől. Az egyik a szóvégi gégezárhang (võruul: *kakkõhelü*), melyet az esetek többségében *-q*-val, ritkábban *-l*-val jelölnek (de ritkán lehet jelöletlen is). Grammatikai funkciója a többes szám jelölése, vö. *muna* 'tojás' – *munaq* 'tojások', *puu* 'fa' – *puu* 'fák' (vö. észak-észti *munad*, *puud*).

A másik ilyen jellegzetesség az ún. *vabahelle kokkokõla*, azaz a magánhangzó-harmónia, amely a võruban – és a többi dél-észti nyelvváltozatban – megmaradt, de az irodalmi (észak)-észtől mára eltűnt. A harmadik jellemvonás, amit megemlít a könyv, a lágyítás vagy jésítés jelensége (võruul: *pehmeüis*), amely – a *j*-t értelemszerűen leszámítva – az összes mássalhangzót érinti. Abban a võru megegyezik az irodalmi (észak)-észtel, hogy a lágyítás jelentésváltozást idézhet elő, pl. *varo* 'tartalék' – *varo* 'árnyék'. Abban viszont a võru eltér az irodalmi nyelvváltozattól, hogy a palatalizációnak a jelen és a múlt idő elkülönítésében is szerepe van: *laulja laul* 'az énekes énekel' – *laulja laul* 'az énekes énekel'.

A võru alapvető tulajdonságainak vázlatos ismertetése után következnek a tananyagok. A szerzők 30 leckét állítottak össze, melyek különböző témákban nyújtanak betekintést a võru nyelv rejtelseibe. A témák az év körforgásáról és a võruk számára fontos témákról szólnak. Ezeket a témaköröket három csoportra lehet osztani: 1) Emberek: iskola, napirend, család, ételek, múzeum, szauna, egészség, ember (testrészek), hobbi, foglalkozások, öltözködés, házi kedvencek, őszi viseletek. 2) Naptár és jeles napok: ebbe a kategóriába is számos lecke sorolható. Egy lecke (a 14.) foglalkozik a naptárral, a nap- és hónapnevekkel. Emellett olyan témák szerepelnek, mint az őszi munkák, mindenszentek napja, anyák és apák napja, Márton és Katalin napja, karácsony, tél, tavasz, nyár, húshagyókedd, húsvét. 3) Természet, környezet. Ide sorolható az erdő, a szülőföld, a város és vidék, az időjárás. A 17. leckében pedig a Régi-Võruföld (1783–1920) községei a központi téma.

Összességében mind a 30 tematikus leckének azonos felépítése van. A témából is az kitűnik, hogy a szerzők igyekeztek a régi, és az új(abb) témákat ötvözni. Mindegyik lecke legelején, közvetlenül a címsor alatt egy válogatás kapott helyet a lecke legfontosabb szavaiból, melyet egy-egy rövid történet vagy vers követ, amelyek kapcsolódnak az adott tematikához és annak szókinchéhez. Ezek võruföldi írók, költők tollaiból származnak, néhányat közülük röviden be is mutatnak. Ezeket mindig a szövegértést ellenőrző kérdések követik. Mivel a tananyag egyben munkafüzet is, így a szövegértés után a nyelvtudást felmérő, rövid feladatok következnek. Ezek javarészt egyszerű táblázatkiegészítő feladatok, melyekhez sok esetben kép vagy valamilyen más illusztráció is tartozik, például régi szélmalom, szánkó, talicska, fűnyíró, ruhaneműk, laptop. A szerzők arra töreked-

²⁷ A 2023-as kiadványok közül érdemes megemlíteni Antoine de Saint-Exupéry *Kis herceg* c. könyvének võru változatát, melyet Sulev Iva (võruul Sullõv Jüvä) áttüzetésében lehet olvasni. A címe *Väiku printis*. Kiadója a németországi Tintenfaß.

²⁸ <https://umaleht.ee/article/valmis-sai-vahtsono-voro-keele-opiraamat/> (2024.01.16.)

²⁹ Ez a Sullõv Jüvä, Nele Reimann, Ülle Kauksi, Marju Kõivupuu és Paul Hagu által készített, és szintén a Võru Intézet gondozásában megjelent *ABC kiräoppus ja lugõmik algkooli latsilõ* [ABC ábécéskönyv és olvasókönyv általános iskolásoknak] című kiadvány. A kiadvány digitalizált változata az alábbi linken érhető el: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:425276/365861/page/1>.

³⁰ Például a Võru székhelyű Kreutzwald Általános Iskola [Võru Kreutzwaldi Kool] elsősorban a 2–4. osztályos diákjai számára rendelte meg a nyelvkönyvet, de emellett az 5–9. osztályosok és a tanárok számára is biztosít 100 példányt. Ld. <https://vkrk.edu.ee/vahtsene-voro-keele-opiraamat/> (2024.01.20.)

tek, hogy a nyelvi gyakorlatok minél naprakészebbek és életszerűbbek legyenek. Ezért más tantárgyak – matematika, földrajz, biológia, történelem és a művészetek – tematikáját és szókincsét is felvillantják.

Egy-két leckét leszámítva a leckék rövid nyelvtani részt is tartalmaznak.³¹ Ezek võru nyelvtani szabályokat foglalnak össze röviden. Például az ötödik leckében a *küük : köögi : küüki* 'konyha' és a *süük : söögi : süüki* 'étel' szavakon keresztül mutatják be a névszók első három szótári alakját, a nominatívuszt, a genitívuszt, és a partitívuszt, valamint ezek kérdőszavait (*miä?* 'mi?' *mink?* 'mié?' *midä?* 'mit?'). A 8. leckében a jelen és múlt idővel foglalkoznak. A 13. leckében a mutató névmásokat ismételtetik át: *seo* 'ez', *taa* 'itt', *tuu* 'ott'.

A rövid nyelvtani részeknek az a célja, hogy tudatosítsa a tanulóknak, mennyiben különbözik a võru az irodalmi észak-észttől. Ilyenkor az egyes nyelvtani jelenségeket egymás mellé állítják a szerzők. A könyvben csupán ezekben a nyelvtani részekben találkozhatunk irodalmi észt szavakkal, mondatokkal. Ezen kívül mindent – beleértve a feladat- és a nyelvtani meghatározásokat – võruul találunk a nyelvkönyvben. Néhány nyelvtani példa: az észtben a jelen idő Sg1 személyragja *-n*, a võruban ez jelöletlen, pl. *mina pesen* – *ma mösö* 'mosok'. A többes szám 3. személyben az irodalmi alak *-vad*, a võru *-vaq* vagy *-seq/-sõq*, pl. *istuvad* – *istusõq* 'ülnek'. Az irodalmi észtben az adesszívusz jele *-l*, ez a võruban szintén jelöletlen, pl. *hommikul* – *hommogu* 'reggel'. A võruban néha eltérnek a kérdőszavak is, pl. az illatívusz kérdése az irodalmi nyelvben *kuhu?* 'hová?', a võruban *kohe?*, s maga az illatívusz is különbözik: *Tartusse* – *Tartohe* 'Tartuba'.

A könyvben a võrut két helyen is az angollal állítják párhuzamba, ezzel is hangsúlyozva annak önálló mivoltát. A másik ok feltehetőleg az lehet, hogy a tanulók párhuzamosan tanulnak angolul, a szerzők így próbálják segíteni a gyorsabb megértést. Például az első leckében (*Muq pereq* 'Az én családom') a személyes névmás egyes és többes számú alakjai tanítása során hoznak angol párhuzamot: võru *om* ~ ang. *is*, *ommaq* ~ *are*, võ. *Kass om elläi* 'A macska (van) egy állat', *Kass ja hiir ommaq eläijäq* 'A macska és az egér (vannak) állatok'.

Ugyancsak ilyen módon összegzik a jelen idejű, Sg3 igei személyragokat. Az észtben ez *-b* (*ta elab* 'ő él'), ugyanez a võruban *-s* (*tä eläs*). Ez az *-s* pedig megegyezik az angol present simple Sg3 személyragjával, pl. *he/she/it lives* 'ő él'. (Ez talán zavaró párhuzam lehet a gyerekeknek.) A võru abban is eltér az észtől, hogy az *-s* az irodalmi nyelvben a múlt idejű Sg3 személyrag: *ta elas* 'ő élt'.

A võruban a jelen idejű igeik passzív alakja *-s*, az észtben *-kse*, pl. *mängitakse*, võruul *mängitäs*, ez a 'játszik' jelentésű ige passzívuma. Az *-s* egy másik toldalékban is felbukkan, ez a transzlatívusz, ld. võru *-s*, észt *-ks*, pl. *lillaks* – *lillas* 'lilává'.

³¹ A sokkal részletesebb võru grammatikához ajánlom Hella Keem 1997-ben, a Võru Instituut gondozásában megjelent *Võru keel* [Võru nyelv] című könyvét.

A nyelvkönyvhöz hanganyag is tartozik, azonban itt már nem mellékelnek a nyelvkönyvhöz semmilyen CD lemezt, hanem a mai kor követelményeinek megfelelően okostelefonunkkal a megfelelő QR-kód beolvasásával lehet az adott võru nyelvű hangfájlt előhívni a <https://helüait.ee> oldalról. A leckék végén minden hanganyaghoz ellenőrző kérdések tartoznak.

Összességében üdvözlendő kezdeményezés, hogy a dél-észtek közül a võruk egy új, színes, gazdagon illusztrált, modern köntösbe bújtatott nyelvkönyvet készítettek kisiskolásoknak. Remélem, hogy a jövőben akár az idősebb korosztálynak is születnek majd tananyagok. És az is jó lenne, ha hasonló kiadvány készülne a szetuk és a mulgik számára is.

Kormos Erik

A Reguly Társaság közgyűlése

Társaságunk ez évi, tisztújító közgyűlésére 2024. május 10-én került sor az ELTE Finnugor Tanszékén. Az összejövetelt Csúcs Sándor leköszönő elnök nyitotta meg, aki megemlékezett az alapítás óta eltelt 33 évről. Elmondta továbbá, hogy 2023-ban a *Finnugor Világ*-nak kivételesen öt száma jelent meg, összesen 228 lap terjedelemben, 80 példányban. Szólt a Rokon Népek Napjáról, amelyet tavaly októberben Székesfehérvárott rendeztünk. Beszámolt Társaságunk anyagi helyzetéről is, amely egyelőre kielégítőnek mondható, de a minket is sújtó infláció miatt az új vezetőségnek foglalkoznia kell majd a bevételek növelését és a kiadások csökkentését célzó intézkedésekkel is.

Ezután került sor a választásra. A jelenlevők ellenszavazat nélkül az alábbi vezetőséget bízták meg a következő három évre.

Elnök: Sipos Mária, a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, az Uralisztikai kutatócsoport vezetője.

Alelnök: Szeverényi Sándor, a szegedi Finnugor Nyelvtudományi Tanszék vezetője, habilitált egyetemi docens.

Titkár: Antal Gergely

Választmány:

Csepregi Márta

Csúcs Sándor

Dyekiss Virág

Gulyás Zoltán, új vezetőségi tag, a Néprajztudományi Intézet tudományos munkatársa

Németh Dániel

Oszkó Beatrix

Salánki Zsuzsa

Szabó Ditta

Tamás Ildikó.

Ellenőrző bizottság:

Gugán Katalin

Molnár Zoltán

Várnai Zsuzsa, a bizottság új tagja, a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa.

Mint a felsorolásból látható, a vezetőségben egyrészt átrendeződés történt, másrészt két új tag kapcsolódott be, akiknek áldozatkészségét előre is köszönjük.

A sikeres tisztújítás után az új elnök, Sipos Mária vette át a szót, aki megköszönte a bizalmat és megemléltette néhány elképzelését is a Társaság működésével kapcsolatban, majd felkérte Jefremova Tatjánát előadása megtartására.

* * *

Mariföld napjainkban

Ezzel a címmel került sor az évek óta Magyarországon élő, mari származású, magyarul szinte hibátlanul beszélő Jefremova nagy érdeklődéssel várt előadására. Az érdeklődés érthető, hiszen a háború kezdete óta a minimálisra csökkentek az oroszországi finnugor népekkel való kapcsolattartás lehetőségei. Az előadó rendszeresen jár haza, Mariföldre, így a hallgatók első kézből származó hiteles információkhoz juthattak a mariföldi helyzetről.

Ez rózsásnak éppen nem nevezhető. A legutóbbi, 2021-es népszámlálás során 423 ezren vallották magukat marinak. A csökkenés az előző népszámláláshoz képest 81 ezer. A marik 58%-a él a róluk elnevezett Marij El köztársaságban, 20%-uk pedig Baskíria északi részén. A többiek jórészt az ezekkel határos területeken.

A magukat marinak vallók közül 78% nevezte meg anyanyelveként a marit, de csak 60%-uk (256 ezer fő) beszél is mariul. Fenyegető tendencia, hogy a mari nyelvtudást korcsoportonként vizsgálva, kimutatható, hogy minél fiatalabb a korcsoport, annál alacsonyabb a mariul beszélők aránya.

Nem jó a helyzet az anyanyelv iskolai oktatásában sem. A 2009/10-es tanévben még a mari volt az oktatás nyelve 16 iskolában (415 tanuló), és érettségi

vizsgát is lehetett tenni mari nyelvből és irodalomból. A 2022/23-as tanévre ezek a lehetőségek megszűntek.

A marit anyanyelveként a 2009/10-es tanévben, heti 3-5 órában, 129 iskolában 11 443 tanuló (az összes tanuló 18%-a) tanulta. Az arány mostanra a felére, 9%-ra csökkent.

A marit államnyelveként³² (didaktikai szempontból idegen nyelveként) heti egy-két órában az összes tanuló 24%-a tanulta a 2022/23-as tanévben. Nyilvánvalóan minimális hatékonysággal, különös tekintettel arra a törvényre, amely néhány éve fakultatívvá tette az összes oroszországi kisebbségi nyelv oktatását.

Még rosszabb a helyzet az óvodákban. 2023-ban 221 óvodában kb. 36 ezer gyermeket neveltek, miközben az óvodákban mindössze tíz mari nyelvtanár dolgozott. Ez azért is nagyon szomorú, mert konkrét esetekből jól tudjuk, hogy a kihalóban lévő nyelvek revitalizációjára éppen az óvodáskorban kínálkozik a legjobb lehetőség az ún. „nyelvi fészkek” módszer alkalmazásával.

Az egyetemi oktatásban a helyzet nem változott, működik a mari és a finnugor tanszék, a diákok mari–angol, mari–orosz vagy finnugor szakon tanulhatnak.

A mari nyelv helyzete a digitális világban kifejezetten jó, vannak helyesírási-ellenőrző programok, elektronikus szótárak, mari tananyagok, van elektronikus könyvtár, lehetséges a gépi fordítás, a hangfelismerés és van okos hangszóró is.

Működnek civil szervezetek, vannak nagyszabású kulturális programok (kórus-fesztivál), a Mari Nemzeti Színház nagy sikerrel játssza egy magyar szerző, Székely Csaba, Bányavirág c. darabját. Szerveznek mari vallási szertartásokat is. Erős a háborús propaganda, sok a turista és a külföldi diák.

Az előadás végén még a zenei életéről esett szó. Van mari punk-zene, ősi hangszereket is használnak, és egy Denisz Sablij nevű népszerű énekes mariul énekel és filmjei (He Иван, Чоркап) a you tube-on is megtekinthetők.

Igazán érdekes, információkban gazdag és élvezetes előadás volt.

✱

³² A rendszerváltás után a mariknál is törvénybe iktatták, hogy a köztársaságnak két államnyelve van, az orosz és a mari, de a hivatalos és a mindennapi életben megmaradt az orosz erős dominanciája.

Újabb lépések a Borostyánkőúton

A *Borostyánkőút – Közép-Európa* című program a Tokaj-Hegyalja Egyetem és a Collegium Fenno-Ugricum együttműködésével indult útjára ez év tavaszán. A program kidolgozója és felelőse a Collegium alapítója, Pusztay János. A projekt fókuszában a Baltikumtól az Alpok–Adriáig húzódó terület nyelveinek, történelmének, kultúrájának a vizsgálata áll. Az egyelőre hároméves program 18 könyv megjelentetését és hat nemzetközi konferencia megszervezését tervezi, a könyvek a *Báthory Téka* sorozataiban látnak napvilágot.

Az első három kötet bemutatójára Budapesten került sor, Józsa Judit könyvajánlóknak rendszeresen otthont adó Városház utcai galériájában, 2024. április 18-án.

1. A rendezvényen elsőként a Pusztay János szerkesztésében megjelent *Hungaro-Baltica* sorozat első kötetét ismertette Maticsák Sándor. A *Magyar–balti finn nyelvi és kulturális összevetések* alcímű kötetben 13 tanulmány olvasható.

A tanulmánykötetben történelmi, irodalmi és nyelvészeti írások kaptak helyet. A történelmi témájúak sorát Bereczki András (ELTE) tanulmánya nyitja, az 1925-ös, példamutatóan korszerű és demokratikus észtországi kisebbségi kulturális autonómiát értékeli. Benedek Nóra, az ELTE doktorandusza a Szolnok és Tallinn között 1964-ben, ill. Veszprém és Tartu között 1970-ben kötött testvérvárosi kapcsolatok történetét mutatja be. Debnár Lilla Dóra arról ír, milyen nehéz volt az észt és magyar állampolgároknak külföldre utazni a szocializmus éveiben. Egey Emese (Tokaj-Hegyalja Egyetem) annak a mintegy 80 ezer I. világháborús magyar hadifogolyinak a történetét vázolja fel, akik a finn és az észt Vöröskereszt segítségével jutottak haza a szovjet lágerekből. Szymon Pawlas (Varsó) angol nyelvű tanulmányában a balti finn népek és a magyarok egykori és mai zászlóinak történetét mutatja be.

Az irodalmi témájú írások közül Balázs Renáta (ELTE) a szlovákiai származású, de finnül is alkotó Alexandra Salmela írói munkásságával foglalkozik. Kelemen Mária (München) József Attila *Altató* című költeménye és a Kalevala közötti kapcsolatról ír. Varga P. Ildikó (Kolozsvár) az 1920-ban Budapesten alakult La Fontaine Irodalmi Társaságot, és főként annak elnökének, Vikár Bélának finn vonatkozású munkásságát mutatja be. Pusztay János a magyar és a balti finn népi imádságokban fellelhető párhuzamokat tárja az olvasók elé.

Nyelvészeti témájú Dabóczy Katalin (Helsinki) esettanulmánya egy két- és négynyelvű finnországi (fél)magyar család nyelvhasználatáról. Mínya Károly (Nyíregyháza) finn nyelvű tanulmánya a legújabb finn és magyar neologizmusokat vizsgálja. Anna Grzeszak (Varsó) a magyar, a finn és az észt lexikográfia hőskorával foglalkozik, a 16–18. századi szótárakat értékeli.

Vinkler Andrea azt vizsgálja, miért olyan sikeres a finn oktatási rendszer, ehhez saját finnországi tapasztalatait is felhasználja.

2. A Báthory Téka *Minoritates* sorozatának első darabja Máté László *Tiszta beszéd* című önéletrajzi ihletésű esszégyűjteménye, melyet Pomozi Péter mutatott be. Máté László 82 éves kassai író, irodalmár, pedagógus, néprajzkutató, a felvidéki kulturális élet ismert személyisége, aki sokat tesz a szlovákiai magyarság megmaradásáért, nyelvének, kultúrájának megőrzéséért. A hét fejezetre oszló, 375 oldalas kötetben Máté László 72 írása kapott helyet, amelyek 2006 és 2022 között születtek.

A sokszínű kötetben Máté számos felvidéki író költő, művész, közéleti személyiség kapcsán fogalmazza meg gondolatait. Könyvében helyet kap Dobos László irodalmár, Győry Dezső újságíró, Mázik Mihály énekkarvezető, Máthé János, Hascák József és Bartusz György szobrászok, és még sokan mások, köztük Józsa László futballista is. Máté hosszan foglalkozik Czine Mihály irodalomtörténésznek a határontúli magyar irodalom érdekében kifejtett munkásságával, Máraival, Krúdyval, Mikszáthtal, Kazinczyval. Szól Kassának a magyarság megmaradásában betöltött szerepéről, a rozsnyói Pedagógiai Iskoláról és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületéről, a Csemadokról. Elismerően ír a korábbi szlovák köztársasági elnökről, a kassai német születésű, magyarbarát Rudolf Schusterről. Mindezek mellett a legtöbbet Fábry Zoltán íróval, a Kassa melletti kis falu, Stósz nagy szülőttével, a Csemadok díszelnökével, a csehszlovákiai Irodalmi Szemle főszerkesztőjével foglalkozik, akit saját „igazodási pontjának” tekint, s akiről meleg hangú írásokban emlékezik meg.

3. A Báthory Téka *Literatura – Studia* című alsorozatának első darabja Pusztay János kétkötetes válogatása (*Irodalmi barangolások a Balti-tengertől az Urálig*), amelyet Jánosi Zoltán irodalomtörténész, a Nyíregyházi Egyetem korábbi rektora mutatott be.

Köztudott, hogy az oroszországi kis finnugor népek rossz helyzetben vannak. Nyelvük gyengül, kultúrájuk porlad. Ebben a helyzetben nagyon fontos a nyelvi anyag gyűjtése és a nyelv presztízsének emelésére tett igyekezetek mellett a kisebbségi irodalom művelése, hiszen az irodalom is identitáserősítő tényező. Pusztay János nyelvészeti munkássága mellett jelentős fordítói, irodalmi tevékenysége is. 2017-ben a fordításában jelent meg a *Peko*, a szetu eposz, 2022-ben írt egy szamojéd eposzt (*Szomatu*), amely pár hete a neves észt író, Arvo Valton fordításában észtül is napvilágot látott.

Az *Irodalmi barangolások...* 12 fejezetre oszlik. Ezekben tanulmányok, esszék és könyvismertetések egyaránt helyet kapnak, az eredeti megjelenések időrendi sorrendjében. Az első rész elméleti alapvetés, a irodalom és az identitás témakörét járja körül. A második egységben az uráli hős- és sorsénekekről, eposzokról szóló ismertetéseit adja közre a szerző, s itt kaptak helyet a finnugor

írókongresszuson elhangzott megnyitó beszédei is. A harmadik részben Pusztay finn irodalmi tárgyú írásait olvashatjuk: finn drámák, költészeti antológiák korabeli ismertetése, *Az ismeretlen katona* méltatása, Kodolányi János nagy sikerű regényének, a *Suomi, a csend országá-*nak bemutatása. És természetesen több írása is foglalkozik a Kalevalával.

A 4. és 5. rész az észti és balti finn tárgyú írásait köti csokorba. Írt ismertetést a *Kalevipoeg*-ről, adott ki lív antológiát, lefordította a *Peko*-t. A lapp irodalomról szóló fejezetben (6.) egy hosszabb tanulmányt publikál a lappok szépirodalmáról. A 7–10. egység az oroszországi kisebb népek irodalmával foglalkozik: vogul medveünnepek, mari irodalomtörténeti vázlat, Domokos Péter *Az udmurt irodalom története* c. monográfiájának korabeli ismertetése, a szamojéd népköltészet és Jurij Vella munkásságának bemutatása.

Az utolsó két fejezet kitekintés a lett és a szibériai irodalomra. Pusztay itt közli az általa fordított lett eposz, a *Medveölő* előszavát, és szól a szibériai folklóról is.

A kötetben közreadott 84 írás több mint fél évszázadot ölel fel, az első írása 1971-ben jelent meg. A kétkötetes válogatásból kitűnik, hogy milyen sokszínű Pusztay János irodalmi-műfordítói tevékenysége. Írásaiban az anyanyelven művelt irodalom fontosságára hívja fel a figyelmet, ez nagyon fontos (lenne) az anyanyelv megőrzése érdekében.

Kormos Erik

✱

A Baltikumtól a Kárpát-medencéig konferencia,

2024. május 22–24, Badacsony

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (THE, Sárospatak) Regionális Történeti és Művelődéskutatási Tanszéke és a Collegium Fenno-Ugricum (CFU, Badacsony) közös, Pusztay János vezette *Borostyánkőút – Közép-Európa* programjának részeként, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke társ-szervezésével tartottuk első magyar-baltikumi kontrasztív konferenciánkat (Hungaro-Baltica = HuBa). A program célja egyrészt a megszakadt szombathelyi magyar–finn, illetve magyar–észti konferenciák THE-s felélesztése, másrészt kiterjesztettük érdeklődési körünket a mindmáig alig ismert Baltikumra, ezáltal megjelenési fórumot biztosítva a balti térség kutatásának, valamint az ottani magyar vonatkozások és kapcsolattörténeti érdekességek feltárásának.

A háromnapos összejövetelen igen változatos tematikájú és rendkívül izgalmas előadásokat hallhattunk hazai, kolozsvári, lengyel, litván, lett és finn előadóktól. Elhangzottak nyelvészeti tárgyú összevetések: Kelemen Ivett (Debrecen), *A fekete színnevet tartalmazó finn madárnevek és azok magyar megfelelőinek kontrasztív vizsgálata*; Maticsák Sándor (Debrecen) *Vándorszavak nyomában: finn sör, magyar sör*; Pusztay János (Badacsony–Budapest) *Nem minden fej fő*; Takács Judit (Eger) *Férfinevek apellativizációja a magyarban és a finn párhuzamok*; Pawlas, Szymon (Warszawa) *Confessionarys relating to Lutherans and Eastern Orthodox Christians in Hungarian, Finnish and Estonian languages*; Koivunen, Tomi (Debrecen) *Magyar nevek beillesztése a finn ragozási rendszerbe*; nyelv és identitás összefüggéseit vizsgáló előadások: Szabó Melinda (Veszprém) *Az észti nyelvi identitás*; Molnár-Bodrogi Enikő (Kolozsvár), *Bengt Pohjanen, a meänkieli 80 éves mestere* és művelődéstörténeti prezentációk: Bimbiryté, Aiste (Vilnius), *Lost in history or the mystery of the origins of the Karenga de Quarto family*; Egey Emese (Sárospatak), *Finnek, magyarok, baltiak világtalálkozási bemutatkozása*; irodalomelméleti és -tudományi beszámolók: Dávidné Balázs Renáta (Budapest) *„A finn irodalmat három nyelven írják: finnül, svédül és számiul.” A nemzeti irodalom fogalmának hossz- és keresztmetszeti vizsgálata két finn tankönyvcsalád alapján*; Varga P. Ildikó (Kolozsvár), *Ellenfényben – egy regényfordítás tanulságai*; Tikušiene, Audinga (Vilnius), *The Orient as a condition of Freedom*; történettudományi előadások: Bereczki András (Budapest), *Csekey István professzor és a finn történelem*; uő. *Az államfői hatalom és a politikai rendszer jellege a két világháború közötti Észtországban, Finnországban és Magyarországon*; fordítástudományi előadások: Laczházi Aranka (Budapest), *Grammatika és műfordítás: egyes litván igealakok magyarra fordításának lehetőségeiről*; Tóth Diana Viktória (Debrecen), *A tulajdonnevek fordíthatóságának kérdései a magyar és a finn Harry Potter könyvek alapján*; oknyomozó művészettörténeti és kapcsolattörténeti beszámolók: Daraškevičius, Marius (Vilnius), *The Eperyesz of Panemunė castle: rediscovering the overlooked lineage of the Hungarian noble Melczar family in Lithuania*, azaz Litvánia legismertebb, ikonikus kastélyának, Panemunének magyar építetőiről-birtokosairól); balti zenei kapcsolatokról Boiko, Martin (Riga), *Musikbund im Baltikum? On the question of regionalism in the Baltic traditional music*, valamint névhasználati kérdésekről: Várnagy Edina (Debrecen), *Keresztnevválasztás a magyar–finn párok körében*.

A közös étkezések, a borkóstoló, a séták, a beszélgetések csak fokozták az amúgy is családias légkörü, ugyanakkor magas szakmai színvonalú tanácskozás hangulatát. A szervező egyetemeken kívül a vendégek az alábbi intézményeket képviselték: Babeş-Bolyai Egyetem, ELTE, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Litván Művészeti Egyetem, Pannon Egyetem, Rigai Egyetem, Varsói Egyetem, Vilniuszi Egyetem.

Az előadások írott változata – kiegészítve az utolsó pillanatban lemondott három előadás kéziratával – lektorált tanulmánykötetként jelenik meg ez év őszén, amelyet már most ajánlunk az érdeklődők figyelmébe.

Egey Emese
Tokaj-Hegyalja Egyetem
a program tanszéki koordinátora

✱

Krónika

2024. április 9-én az ELTE Finnugor Tanszékén került sor a Magyar–Észt Társaság ez évi közgyűlésére. Ezen Rideg Béla tartott előadást A változó Észtország címmel. Az előadó ösztöndíjasként több hónapot töltött északi rokonainknál. Saját, személyes tapasztalatai minden tekintetben pozitívak voltak, de szó esett a problémákról és konfliktusokról is, amelyek elsősorban az észt–orosz viszonyban jelentkeznek. Az előadást Rideg Béla saját tallinni fotói színesítették és Bereczki András ügyvezető elnök egészítette ki.

Ő számolt be a továbbiakban a Társaság tavalyi működéséről, hivatali gubancokról a Társaság címváltozásával kapcsolatban és a gazdasági ügyekről. A jó hangulatú összejevetel baráti beszélgetéssel ért véget.

* * *

Április 16-án az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájában Vigh József védte meg A finnugor őshaza koncepciója a komplex kutatás tükrében c. PhD értekezését, amelynek témavezetője Klima László volt. Sajnos a védésről nem kaptunk tudósítást, de az értekezés részletes ismertetésére – a téma fontossága miatt is – egy későbbi számunkban feltétlenül visszatérünk.

* * *

Április 23-án köszöntöttük Zaicz Gábor kollégánkat 80. születésnapja alkalmából a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Az ebből az alkalomból mondott köszöntöm mostani számunkban olvasható. Az ülésen Maticsák Sándor tartott előadást Az orenburgi expedíció (1768–1774) mordvin, cseremisiz és votják anyaga címmel. Ebben az idén tavasszal megjelent Megtalált szavak c. könyvének főbb eredményeit ismertette. Ennek a műnek az ismertetésére is visszatérünk.

* * *

Május 24-ére hívta össze Szeverényi Sándor elnök az MTA Uráli nyelvészeti munkabizottságának ülését. Ezen az elnök tájékoztatást adott arról, hogy a tavalyi Hajdú Péter emlékkonferencia előadásai a Magyar Tudomány 2025 júniusi számában fognak megjelenni.

A jelenlévők támogatták azt a javaslatot, hogy fiatal, PhD fokozatot szerzett kollégákat hívjunk meg a bizottságba. (Mint azóta kiderült, a fiatal kollégák közül Asztalos Erika, Bíró Bernadett, Kelemen Ivett, Kubitsch Rebeka és Szabó Ditta vállalták a bizottsági tagságot. Három megkérdezett nem kíván a bizottság munkájában részt venni.)

Szó volt még a Magyar Tudományos Akadémia alapításának jövőre esedékes 200. évfordulójáról. „A bizottság megvitatta a témát és egyhangúlag egyetértett abban, hogy az akadémiai esemény jó alkalmat ad arra, hogy a szakma nagyobb nyilvánosságot kapjon. Ezért mindenki fontosnak tartja, hogy az eseményhez egy saját rendezvénnyel kapcsolódjunk. A rendezvény műfajáról többféle nézőpont és lehetőség fogalmazódott meg. Fontos, hogy milyen közönséget szeretnénk megszólítani. Megállapodtunk, hogy összeállítunk (Szeverényi Sándor–Várnai Zsuzsa) több verziót és a bizottság dönt majd a továbbiakról és arról, hogy mit küld tovább az Akadémia első osztályának” – olvasható az ülés jegyzőkönyvében.

✱